

DARIUSZ MISZEWSKI

OBÓZ NARODOWY WOBEK POLITYKI ZAGRANICZNEJ I OBRONNEJ WŁADZ II RZECZYPOSPOLITEJ W LATACH 1938-1939*

Abstrakt. Celem artykułu jest przedstawienie stanowiska obozu narodowego (Stronnictwo Narodowe, Obóz Narodowo-Radykalny, Ruch Narodowo-Radykalny) wobec polityki zagranicznej i obronnej II Rzeczypospolitej za rządów sanacji w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku. Obóz narodowy chciał odsunąć sanację od władzy, a II Rzeczpospolitą przekształcić w państwo narodowo-katolickie. Izolacja mniejszości narodowych od wpływu na państwo, unarodowienie gospodarki i armii oraz militaryzacja narodu miały zrównoważyć siłę wrogich Niemiec i ZSRS. Polskie bezpieczeństwo wzmacniałby związek państw na obszarze Adriatyk–Bałtyk–Morze Czarne oraz współpraca z narodowo-katolickimi państwami w Europie. Sojusz Włoch i Węgier z Niemcami zmusił obóz narodowy do sojuszu z demokratycznymi mocarstwami przeciwko państwom faszystowskim. Po wybuchu II wojny światowej obóz narodowy zakładał odzyskanie ziem należących do Piastów i Jagiellonów.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita; Stronnictwo Narodowe; Obóz Narodowo-Radykalny; Ruch Narodowo-Radykalny

THE NATIONAL CAMP TOWARDS THE FOREIGN AND DEFENSE POLICY OF THE AUTHORITIES OF THE SECOND POLISH REPUBLIC IN 1938-1939

Abstract. The aim of the article is to present the position of the national camp (National Party, National Radical Camp ABC, National Radical Movement Falanga) towards the foreign and defense policy of the Second Polish Republic during the rule of the Sanation in the second half of the 1930s. In the 1930s, the national camp wanted to remove the Sanation from power and create a national-Catholic Poland. The isolation of national minorities from influence on the state, the na-

Dr hab. DARIUSZ MISZEWSKI, prof. ASzWoj – Akademia Sztuki Wojennej, Instytut Historii i Polemologii, Katedra Polemologicznych Analiz Wojen i Konfliktów Zbrojnych; adres do korespondencji: ul. Stanisławowska 52B/7, 54-611 Wrocław; e-mail: d.miszewski@akademia.mil.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3821-8844>.

* Artykuł powstał w ramach projektu „Kampania polska 1939 roku – synteza”, finansowanego ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki (umowa nr MEiN/2021/DPI/319).

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

tionalization of the economy and army, and the militarization of the nation were necessary to balance the power of the enemies of Poland – Germany and the USSR. Polish security would be strengthened by the union of states in the Adriatic-Baltic-Black Sea area and cooperation with national-Catholic states in Europe. The alliance of Italy and Hungary with Germany forced the national camp to ally with the democratic powers against the fascist states. After the outbreak of World War II, the national camp planned to regain the lands belonging to the Piast and Jagiellon dynasty.

Keywords: Second Polish Republic; National Party; National Radical Camp ABC; National Radical Movement Falanga

WPROWADZENIE

W II Rzeczypospolitej Narodowa Demokracja stanowiła jedną z największych sił politycznych, która jako Związek Ludowo-Narodowy (ZLN) była podstawą rządów w Polsce aż do zamachu majowego (1926). Po represjach ze strony władz sanacyjnych miejsce ZLN zajęło w 1928 r. Stronnictwo Narodowe (SN). Narodową prawicę jednoczył Obóz Wielkiej Polski (OWP) (1926). Chciał on odsunąć piłsudczyków od władzy i przekształcić Polskę w autorytarne państwo narodowo-katolickie. Po delegalizacji OWP w 1933 r. z Ruchu Młodych wyłoniły się grupy polityczne tzw. młodych: Związek Młodych Narodowców (ZMN), Sekcja Młodych SN oraz Obóz Narodowo-Radykalny (ONR). W 1934 r. znaczna część kół Związku Akademickiego Młodzieży Wszechpolskiej (ZAMW) zasiłała ONR. Po jego delegalizacji w tym samym roku podzielił się on w 1935 r. na ONR ABC i Ruch Narodowo-Radykalny (ONR Falanga). W 1937 r. ZMN już jako Ruch Narodowo-Państwowy zasiłał Obóz Zjednoczenia Narodowego. Jako organizacja sanacyjna nie został uwzględniony w niniejszym artykule.

STRONNICTWO NARODOWE

Obóz narodowy uważał, że po I wojnie światowej do władzy dochodziły ruchy narodowe¹. Fascynował go dynamizm europejskich ruchów faszystow-

¹ Krzysztof Kawalec, *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922-1939. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989), 154.

skich². Chciał odejść od demokracji parlamentarnej w Polsce³, ale panowała w nim dychotomia, czy dokonać tego drogą ewolucyjną (tzw. starzy z ZLN) czy siłą (Ruch Młodych OWP)⁴. Poprzedził go zamach stanu dokonany przez marszałka Józefa Piłsudskiego (1926).

Frakcyjność w SN wpływała na różnorodność jego stanowisk wobec wydarzeń międzynarodowych zachodzących w latach 1938-1939 i oceny reakcji na nie ze strony władz sanacyjnych⁵. SN straciło przez to wpływ na część tzw. młodych, ale sanacji nie udało się go rozbić od wewnątrz, aby zastąpić bezideowy Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem nacjonalistyczną alternatywą. Organizowany na wzór wojskowy Obóz Zjednoczenia Narodowego (1937) nie zjednoczył politycznie społeczeństwa wobec wojennego zagrożenia⁶. Idea narodowa stanowiła alternatywę wobec centrowo-lewicowej platformy Stronnictwa Ludowego i Polskiej Partii Socjalistycznej oraz propaństwowego obozu piłsudczyków. Odchodzenie od demokracji i unarodowienie życia wewnętrznego państw Europy były według SN naturalną tendencją ich rozwoju dziejowego⁷.

Bezpieczeństwo Polski SN widziało w antyniemieckich sojuszach z państwami narodowymi i katolickimi⁸, a gdy to się nie udało – w pomocy ze strony

² Jarosław Tomasiewicz, *W kierunku nacjokracji. Tendencje autorytarne, totalistyczne i profaszystowskie w polskiej myśli politycznej (1933-1939). Narodowcy – narodowi radykalowie – narodowi socjaliści* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019), 52-57, 85-98; Szymon Rudnicki, *Obóz Narodowo Radykalny. Geneza i działalność* (Warszawa: Czytelnik, 1985), 13.

³ Tadeusz Bielecki, „Rozważania trzeciomałowe”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 120 (3 maja 1938), 3.

⁴ Jacek M. Majchrowski, „Obóz Narodowo-Radykalny – okres działalności legalnej”, *Dzieje Najnowsze* 8, z. 3 (1976): 53-57; Rudnicki, *Obóz*, 11.

⁵ „Wywiad o Stronnictwie Narodowym. Oczekiwanie na kataklizm”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 6 A (6 stycznia 1938), 1; Rafał Dobrowolski, „Sytuacja wewnętrzna Stronnictwa Narodowego w przededniu II wojny światowej”, w: *Narodowa Demokracja XIX-XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. 2, *Działalność*, red. Tomasz Sikorski i Adam Wątor (Toruń: Adam Marszałek, 2012), 229-245.

⁶ Tadeusz Bielecki, „Polityka wewnętrzna w 1938 r.”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 1 (1 stycznia 1939), 3; Rudnicki, *Obóz*, 105.

⁷ Stefan Sacha, „Rok wielkich rozstrzygnięć. Wielka wojna w świecie idei – walka o zwycięstwo”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 1 (1 stycznia 1939), 4; Leon Najmrodzki, „Człowiek a gospodarstwo państwa. Noworoczne myśli i uwagi na marginesie głosów prasy polskiej w rocznicę niepodległości”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 1 (1 stycznia 1939), 9; Władysław Folkierski, „Dyktatura Salazara”, *Polityka Narodowa*, nr 1 (marzec 1938), 10-27; Jędrzej Giertych, „Rumunia”, *Polityka Narodowa*, nr 1 (marzec 1938), 73-89; Stanisław Kozicki, „Enrico Corradini”, *Polityka Narodowa*, nr 1 (marzec 1938), 90-95.

⁸ Jan Waskan, *Koncepcje społeczno-polityczne Romana Rybarskiego* (Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1991), 23-24; Bernadetta Nitschke, *Adam Doboszyński. Publicysta i polityk* (Kraków: Platan, 1993), 135.

Francji, Wielkiej Brytanii i Czechosłowacji oraz porozumieniu z ZSRS⁹. Polska miała zbudować swoją mocarstwowość na bloku państw narodowych między Niemcami i ZSRS¹⁰. Mimo wrogości do komunizmu SN wykluczało sojusz z Niemcami przeciwko ZSRS¹¹. Liczyło, że reżim hitlerowski wywoła wewnętrzny chaos i przez to wejdzie w konflikt z mocarstwami zachodnimi¹², a z powodów ideowych będzie stale wrogi w stosunku do ZSRS. Wykorzystywał on antyfaszystowską propagandę do szerzenia komunizmu¹³, czego skutkiem był prosovietcki Front Ludowy we Francji¹⁴ i republikański rząd w Hiszpanii¹⁵. Położona między antychrześcijańskim hitleryzmem¹⁶ i materialistycznym komunizmem Polska musiała stworzyć armię narodową bez wrogich mniejszości narodowych¹⁷ – Niemców, Żydów, nacjonalistów ukraińskich¹⁸ – oraz komunistów.

⁹ Małgorzata Dajnowicz, „Międzynarodowe bezpieczeństwo Polski w świetle wypowiedzi Zygmunta Berezowskiego i Bohdana Winiarskiego 1918-1939”, w: *Bezpieczeństwo Europy – Bezpieczeństwo Polski*, t. 1, red. Ewa Maj, Kamil Mazurek, Wojciech Sokół i Anna Szwed-Walczak (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016), 536.

¹⁰ Aneta Dawidowicz, *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928-1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017), 331-332; Ewa Maj, „Bezpieczeństwo ideologiczne w dyskursie politycznym Narodowej Demokracji”, w: *Bezpieczeństwo Europy – Bezpieczeństwo Polski*, t. 1, red. Ewa Maj, Kamil Mazurek, Wojciech Sokół i Anna Szwed-Walczak (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016), 555-556.

¹¹ Zygmunt Berezowski, „Anschluss i jego następstwa w polityce europejskiej”, *Polityka Narodowa*, nr 2 (kwiecień 1938), 167-169; Grzegorz Zackiewicz, „Państwo radzieckie w myśli politycznej obozu narodowego w latach 1918-1939”, w: *Narodowa Demokracja XIX-XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. 1, *Koncepcje – ludzie*, red. Tomasz Sikorski i Adam Wątor (Toruń: Adam Marszałek, 2012), 171-187.

¹² Mateusz Nieć, *Niemcy w publicystyce Narodowej Demokracji w okresie międzywojennym 1918-1939. Kwestie polityki międzynarodowej* (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 1998), 160-161.

¹³ „Wojna światowa jest celem wszystkich komunistów”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 236 (29 sierpnia 1938), 1; Zygmunt Berezowski, „«Ostoja pokoju i niepodległość małych narodów»”, *Polityka Narodowa*, nr 4 (czerwiec 1938), 247-262.

¹⁴ Stanisław Kozicki, „Europa i Polska. Wielkie prądy dziejowe”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 5 (6 stycznia 1938), 3; „Szturm Moskwy na rząd Francji. Komuniści francuscy pragną rozpętać falę czarnego oporu przeciw rządowi premiera Daladiera”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 239 (1 września 1938), 1; Władysław Folkierski, „Rozważania o przymierzu”, *Polityka Narodowa*, nr 7 (wrzesień 1938), 435-439.

¹⁵ „Sowiet hiszpański będzie utrudniał wycofanie ochotników cudzoziemskich”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 234 (27 sierpnia 1938), 2.

¹⁶ „Biskupi niemieccy w Liście Pastorskim domagają się stanowczego zaprzestania walki z chrześcijaństwem”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 236 (29 sierpnia 1938), 1.

¹⁷ Karol Stojanowski, „Nakazy narodowej polityki ludnościowej”, *Polityka Narodowa*, nr 1 (marzec 1938), 37-51; Rudnicki, *Obóz*, 108-115.

¹⁸ Zygmunt Berezowski, „Taktyka sudecka w Polsce”, *Polityka Narodowa*, nr 3 (maj 1938), 188-195.

Polacy mieli za zadanie kierować przemysłem zbrojeniowym, komunikacją i dostawami dla wojska¹⁹. Młodzi narodowcy krytykowali deklarację o niestosowaniu przemocy, podpisaną z Niemcami w 1934 r., bo osłabiła oddziaływanie Polski na mniejszość niemiecką²⁰.

Bierność zachodnich mocarstw wobec aneksji Austrii (1938) niepokoiła SN. Hasło jednoczenia narodu niemieckiego było ukrytym ekspansjonizmem Berlina²¹. Władze sanacyjne musiały zerwać z polityką proniemiecką, aby razem z zachodnimi mocarstwami bronić ładu wersalskiego²². SN postulowało jedność państw Europy Środkowej oraz antyniemiecki sojusz z ruchami narodowymi Francji, Włoch i Hiszpanii²³. Stało po stronie Czechosłowacji w sporach z mniejszością niemiecką, zamieszkującą obszary przemysłowe, bez których Czechosłowacja nie utrzymałaby niezależności. SN wskazywało na Wolne Miasto Gdańsk, w którym Niemcy stanowili większość, ale było ono niezbędne dla rozwoju Polski²⁴. Polska nie mogła dopuścić do zaanektowania go przez Niemcy²⁵. W czasie kryzysu z Litwą w 1938 r. SN chciało ustanowienia nad nią protektoratu Polski, nie wykluczając jej aneksji²⁶.

SN uważało, że masonsko-demokratyczny ustrój Czechosłowacji uosabiany przez prezydenta Edvarda Beneša wywołał kryzys narodowościowy i ze Słowakami (czechosłowakizm i przymusowa asymilacja)²⁷. Zmiana polityki narodowościowej tego państwa nie mogła jednak spowodować zmian jego granic²⁸. Jego rozbiór lub upadek po zajęciu Austrii zagroziłby Polsce.

¹⁹ Marian Januszajtis, „Zagadnienie wojska narodowego”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 5 (6 stycznia 1938), 4; Marian Żegota-Januszajtis, „Zagadnienia wojskowe w polityce zewnętrznej”, *Polityka Narodowa*, nr 1 (marzec 1938), 62-72.

²⁰ Nieć, *Niemcy*, 170-174.

²¹ Stanisław Kozicki, „Czechosłowacja”, *Polityka Narodowa*, nr 2 (kwiecień 1938), 140-141.

²² Nieć, *Niemcy*, 182.

²³ Berezowski, „Anschluss”, 170-173; Dawidowicz, *Myśl*, 347-348.

²⁴ Stanisław Kozicki, „Naród i terytorium”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 120 (3 maja 1938), 3.

²⁵ Zygmunt Berezowski, „O bezpieczeństwo Polaków w Gdańsku”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 233 (26 sierpnia 1938), 3.

²⁶ Jędrzej Giertych, „Sprawa litewska”, *Polityka Narodowa*, nr 3 (maj 1938), 220-233.

²⁷ „Kto winien w Czechosłowacji? Ostre uwagi «Słowaka»”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 239 (1 września 1938), 1; „Ludność polska Zaolzia domaga się równouprawnienia”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 241 (3 września 1938), 1; Kozicki, „Czechosłowacja”, 135-141.

²⁸ „Ustrój kantonalny w Czechosłowacji ma być ogłoszony orędziem prezydenta republiki?”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 238 (31 sierpnia 1938), 3; „Po rozmowie Hitler-Henlein. Niemcy sudeccy propagują przyłączenie Sudetów do Rzeszy niemieckiej”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 241 (3 września 1938), 1.

Zdaniem SN w sporze z Niemcami ZSRS pchał Czechosłowację do wojny²⁹. W brytyjskim interesie było to, żeby Europa Środkowa odciągała uwagę Niemiec od spraw kolonii³⁰. Francja miała więcej wyczucia w stosunku do państw środkowoeuropejskich z racji sojuszy (Polska, Czechosłowacja, Rumunia, Jugosławia) i obrony ładu wersalskiego. Czechosłowacja powinna być narodowa i katolicka w związku państw Europy Środkowej (Polska, państwa bałtyckie, Mała Ententa) oraz w sojuszu z Francją³¹. SN poparło aneksję Zaolzia, prastarej ziemi Piastów³².

Państwa powinny rozwiązywać spory w bezpośrednich negocjacjach. Zdaniem SN Liga Narodów narzucała wolę mocarstw innym krajom³³. Bezradna wobec mocarstw wywołujących konflikty nie radziła sobie z kryzysami w Austrii i Czechosłowacji³⁴.

Po konferencji w Monachium (1938) SN uznało, że ekspansja południowo-wschodnia w Europie oraz ekspansja kolonialna Niemiec zmniejszały groźbę wojny dla Polski³⁵. Liczyło, że w przypadku zajęcia Bałkanów powstanie spór z Włochami. Jeśli skutkiem rozbioru Czechosłowacji byłaby ich ekspansja na wschód z pomocą separatyzmu ukraińskiego (autonomia Rusi Podkarpackiej), to Polska zostałaby wciągnięta do wojny³⁶. Państwo ukraińskie mogło powstać tylko przez rozbięcie ZSRS, SN wykluczało natomiast udział Polski w tym posunięciu. Porażka ZSRS oznaczała zależność Polski od Niemiec i utratę jej ziem na rzecz Ukrainy, a jego zwycięstwo – zależność od ZSRS³⁷.

²⁹ „Czechosłowacja odrzuca warunki niemieckie”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 266 (28 września 1938), 1; „Sowiety prą do wojny. Systematyczna kampania bolszewickiej prasy”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 266 (28 września 1938), 2.

³⁰ „Inicjatywa angielska”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 256 (18 września 1938), 3; Zygmunt Berezowski, „Rozbiór Czechosłowacji”, *Polityka Narodowa*, nr 7 (wrzesień 1938), 420-426.

³¹ Karol Stojanowski, „Czechosłowacja a interesy Polski”, *Polityka Narodowa*, nr 3 (maj 1938), 196-203; „O politykę przymierza”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 17 (17 stycznia 1939), 3; Zygmunt Berezowski, „Pod znakiem wojny”, *Polityka Narodowa*, nr 4-6 (kwiecień-czerwiec 1939), 207-208; Michał Śliwa, *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993), 167-169.

³² „Polacy nigdy nie zrezygnowali z obszaru Śląska Cieszyńskiego przypomina prasa francuska”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 256 (18 września 1938), 1; Dawidowicz, *Myśl*, 337, 345-347.

³³ „Zastrzyki dla Ligi Narodów”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 4, nr 239 (1 września 1938), 3.

³⁴ Stanisław Kozicki, „Rok 1938”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 1 (1 stycznia 1939), 3.

³⁵ „Solidarna akcja Niemiec i Włoch w sprawie rewindykacji kolonialnych”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 17 (17 stycznia 1939), 2; Nieć, *Niemcy*, 198-199.

³⁶ Kozicki, „Rok 1938”, 3; Zygmunt Berezowski, „Testament cesarskich Niemiec”, *Polityka Narodowa*, nr 10 (grudzień 1938), 583-585.

³⁷ „Miraże ukraińskie”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 2 (2 stycznia 1939), 2.

Po konferencji w Monachium SN rozważało antyniemiecki sojusz z Węgrami, choć wcześniej odrzucało wiązanie się z rewizjonistycznymi państwami. Popierało niepodległość Słowacji i przyłączenie Rusi Podkarpackiej do Węgier, aby nie była ona ukraińskim Piemontem³⁸. W deklaracji z marca 1939 r. Komitet Główny SN stwierdził, że dla zachowania państwa i interesów w Europie Środkowej Polska musiała zapobiec hegemonii Niemiec w Europie i utworzeniu państwa ukraińskiego, a także umocnić niezależność Litwy oraz sojusze z Francją i Rumunią. Dla wzrostu obronności Polski chciał zwiększenia siły armii, zmiany nieskutecznej sanacyjnej polityki zagranicznej w Europie Środkowej oraz oparcia polityki państwa na woli narodu i wzrostu sił wytwórczych³⁹. Ekspansja Niemiec i ich sojusz z Włochami zmusiły SN do zmiany stanowiska po upadku Czechosłowacji i aneksji Litwie Kłajpedy w 1939 r. przez Niemcy⁴⁰. Razem z zachodnimi mocarstwami Polska miała je powstrzymać⁴¹. Jedynie sanacja trwała w swojej błędnej polityce wewnętrznej i zagranicznej⁴². Jej upadek przypieczętowały wypowiedzenie przez Niemcy paktu o nieagresji oraz żądanie przez nie Pomorza i Gdańska⁴³. Po włoskiej aneksji Albanii SN ubolewało, że Włochy realizowały politykę Niemiec na Bałkanach⁴⁴.

Wystąpienie ministra Józefa Becka w maju 1939 r. okazało się dla SN klęską jego polityki wobec Niemiec. Ich garnizony na Słowacji i zgoda na węgierskie rewindykacje stanowiły część niemieckich planów okrążenia Polski⁴⁵. W czerwcu tego samego roku SN ogłosiło, że Polska upomni się o Odrę,

³⁸ Berezowski, „Rozbiór”, 426; Nieć, *Niemcy*, 206-211.

³⁹ „Deklaracja Komitetu Głównego Stronnictwa Narodowego uchwalona dnia 19 marca 1939”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 81 (22 marca 1939), 1.

⁴⁰ „Litwa oddaje Kłajpedę Niemcom na skutek żądania Rzeszy”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 81 (22 marca 1939), 1; Zygmunt Berezowski, „Pakt polsko-angielski”, *Polityka Narodowa*, nr 3 (marzec 1939), 151-154.

⁴¹ „Niemcy wypowiadają układ morski z Anglią i «uznają za nieistniejący» układ z Polską. Hitler odrzuca apel Roosevelta w sprawie konferencji międzynarodowej. Mowa Hitlera”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 117 (29 kwietnia 1939), 1-2; „Polska utrzyma zarządzenia wojskowe mimo «pokojowej» mowy Hitlera. Komentarze prasy włoskiej”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 118 (30 kwietnia 1939), 1; Berezowski, „Pakt”, 154-158; Nieć, *Niemcy*, 214-216.

⁴² „O jasną politykę”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 81 (22 marca 1939), 3.

⁴³ „Wypowiedzenie traktatów”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 117 (29 kwietnia 1939), 3; „Gdańsk czy Hitler?”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 118 (30 kwietnia 1939), 1; Berezowski, „Pod znakiem”, 203-207, 214.

⁴⁴ „Włochy na Bałkanie”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 118 (30 kwietnia 1939), 3; „Fantaści i pyszałki. Klin niemiecki w stosunkach polsko-włoskich”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 164 (16 czerwca 1939), 3; „Stosunki włosko-polskie uległy zmianie... przyznaje «Popolo di Roma»”, *Warszawski Dziennik Narodowy*, R. 5, nr 226 A (17 sierpnia 1939), 1.

⁴⁵ „Ostrzeżenia”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 164 (16 czerwca 1939), 3; „Niemieckie cele wojenne”, *Warszawski Dziennik Narodowy*, R. 5, nr 226 (17 sierpnia 1939), 3.

Sudety, Śląsk, Prusy Wschodnie i Gdańsk, a sojusznicy Niemiec będą jej wrogami⁴⁶. Neutralność ZSRS oraz sojusz Polski, Francji i Wielkiej Brytanii miały doprowadzić do klęski Niemiec⁴⁷. Układ Ribbentrop-Mołotow zmienił sytuację geopolityczną⁴⁸. Sojusz z Wielką Brytanią nie zatrzymał agresji Niemiec na Polskę⁴⁹, dlatego SN wzywało do walki z odwiecznym wrogiem, aby zająć ziemie do Odry i uwolnić Europę Środkową od Niemiec⁵⁰.

W czasie II wojny światowej SN było filarem Polskiego Państwa Podziemnego i polskich władz na emigracji⁵¹. Za klęskę wrześniową winiło sanację,

⁴⁶ Stanisław Kozicki, „W świetle błyskawic dziejowych”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 185 (7 lipca 1939), 3; „Stronnictwo Narodowe w całym kraju zorganizowało uroczyste obchody grunwaldzkie. Przemówienie prezesa dr. Tadeusza Bieleckiego w Bydgoszczy”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 195 (17 lipca 1939), 1; „Obchody Stronnictwa Narodowego w Bydgoszczy, Poznaniu i wojew. krakowskim”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 197 (19 lipca 1939), 6; Tomaszewicz, *W kierunku*, 48-49; Dawidowicz, *Myśl*, 336, 348-349.

⁴⁷ „Przymierze zamiast paktu wzajemnej pomocy. Rozwój pertraktacji moskiewskich”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 186 A (8 lipca 1939), 1; „Czerwony sfinks wciąż milczy...”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 197 (19 lipca 1939), 3; „Pojęcie «agresji pośredniej» przyczyną rozbieżności w rokowaniach wojskowych w Moskwie”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 230 A (21 sierpnia 1939), 1; Stanisław Kozicki, „Hitler i Sowiety”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 233 (24 sierpnia 1939), 3.

⁴⁸ „Podpisanie niemiecko-sowieckiego układu handlowego”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 231 A (22 sierpnia 1939), 1; „Tekst paktu niemiecko-sowieckiego”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 234 (25 sierpnia 1939), 3; Władimir A. Niewieżyn, *Tajne plany Stalina. Propaganda sowiecka w przededniu wojny z Trzecią Rzeszą 1939-1941*, tłum. Jan J. Bruski (Kraków: Arcana, 2001), 77, 128-133.

⁴⁹ „Sojusz polsko-angielski podpisany w Londynie”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 236 A (27 sierpnia 1939), 1-2; „Wolność i życie Polski to los innych państw Europy. Przemówienie premiera Daladier”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 236 A (27 sierpnia 1939), 2; „Anglia gotowa do wojny. Wykona zobowiązania wobec Polski. Mowa Chamberlaina w Izbie Gmin”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 239 (30 sierpnia 1939), 1; „1 września o świcie bez wypowiedzenia wojny Niemcy przekroczyli polską granicę”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 242 (2 września 1939), 1; „Oficjalna deklaracja brytyjska. Anglia i Francja zdecydowane do ostatnich granic honorować swoje zobowiązania wobec Polski”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 242 (2 września 1939), 2.

⁵⁰ „Odezwa Stronnictwa Narodowego”, *Warszawski Dziennik Narodowy* R. 5, nr 244 (4 września 1939), 3; Roman Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980), 323.

⁵¹ Zakład Narodowy im. Ossolińskich [ZNO], Papiery Klaudiusza Hrabycy [PKH], 16320/II, Klaudiusz Hrabycy, *Problem rosyjski w polityce endecji*, Warszawa 1971, 138; Bogumił Grott, *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha* (Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2014), 219-266; Krzysztof Komorowski, *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939-1945* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2000), 78-79; Krzysztof Kaczmarski, *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939-1943)* (Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2013).

a osobiście – naczelnego wodza, marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza⁵². Wynikała ona z nieprzygotowania Polski do wojny i nieudolnego jej prowadzenia, a także błędnej polityki państwowej i narodowościowej⁵³. W styczniu 1943 r. Ogólnopolski Zjazd SN w Warszawie (grupy secesyjne) zapowiadał izolację prosanacyjnych grup odwołujących się do konstytucji kwietniowej⁵⁴.

OBÓZ NARODOWO-RADYKALNY (ONR ABC)

Po rozwiązaniu w maju 1933 r. OWP przez władze sanacyjne wyłoniła się radykalna grupa – Obóz Narodowo-Radykalny wraz z tajną strukturą, Organizacją Polską⁵⁵. Przeszła do niej część Sekcji Młodych SN oraz ZAMW⁵⁶ i ZMN⁵⁷. ONR dążył do zdobycia władzy drogą pokojową, przemocy lub taktycznych układów z sanacyjną prawicą⁵⁸. Dezintegrację w obozie narodowym

⁵² ZNO, PKH, 15352/II, Hrabyk, *Z drugiej strony barykady. Spowiedź z klęski, lata 1902-1959. Wspomnienia i dzienniki*, t. 6 (1939-1945), 2-3; Sławomir Dębski i Michail Narinski, red., *Kryzys 1939 roku w interpretacjach polskich i rosyjskich historyków* (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2009).

⁵³ ZNO, PKH, 16320/II, Hrabyk, *Problem*, 127-129.

⁵⁴ Archiwum Akt Nowych, Delegatura Rządu na Kraj, Biuro Prezydialne, sygn. 202/I/54, *Ogólnopolski Zjazd Delegatów Stronnictwa Narodowego odbyty w styczniu 1943 r. w Warszawie*, 312-315; Piotr Kurzawa, „Myśl polityczna polskiego konspiracyjnego ruchu narodowego w czasie II wojny światowej”, *Świat Idei i Polityki* 16 (2017): 324-354, <https://doi.org/10.15804/siip201716>.

⁵⁵ ZNO, PKH, 15352/II, Hrabyk, *Z drugiej strony*, t. 4 (1934-1937), 50-3; Krzysztof Kawęcki, *Działalność i myśl społeczno-polityczna Obozu Narodowo-Radykalnego ABC 1934-1939* (Warszawa: Klub Zachowawczo-Monarchistyczny, 2009), 15; Wojciech J. Muszyński, *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934-1944. Od studenckiej rewolty do konspiracji niepodległościowej* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2011), 61-67; Jakub Bodaszewski, „Działalność Obozu Narodowo-Radykalnego i Ruchu Narodowo-Radykalnego w Krakowie i na terenie województwa krakowskiego w latach 1934-1939”, *Krakowski Rocznik Archiwalny* 24 (2018): 99-148.

⁵⁶ Jacek Misztal, *Związek Akademicki Młodzież Wszechpolska 1922-1939* (Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2012); Lucyna Kulińska, *Związek Akademicki „Młodzież Wszechpolska” i „Młodzież Wielkiej Polski” w latach 1922-1947* (Kraków: Inicjatywa Wydawnicza „Ars Polityca”, 2004).

⁵⁷ ZNO, PKH, 15352/II, Hrabyk, *Z drugiej strony*, t. 4, 32-47, 57; „Grupy narodowe w obozie legionowym. Rdzenni piłsudczycy i neofici. Przyływ i odpływ”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 134 A (4 maja 1938), 3; Tomasz Kenar, „My mamy myśl, a Piłsudski siłę”. *Myśl polityczna Związku Młodych Narodowców i Ruchu Narodowo-Państwowego* (Szczecin, 2008), praca niepublikowana; Maciej Marszał, red., *W stronę autorytaryzmu. Nacjonalizm integralny Związku Młodych Narodowców 1934-1939* (Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2008).

⁵⁸ „Czy jest program czy go nie ma? Wywiad «ABC» zdenerwował prasę Stronnictwa Narodowego”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 1 A (1 stycznia 1938), 10; Jan Korolec, „Linia marszu”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 16 A (15 stycznia 1938), 1.

inspirował Oddział II Sztabu Głównego WP⁵⁹. Po śmierci Piłsudskiego (1935) młode pokolenie narodowców chciało przejąć sanacyjny Związek Młodej Polski OZN⁶⁰.

ONR fascynował się włoskim faszyzmem⁶¹. Odwoływał się do polskich warstw społecznych: mniejszości narodowe zostałyby spolszczone, a Niemcy i Żydzi – usunięci z Polski⁶². Granice obejmowałyby ziemie zamieszkiwane zwarcie przez Polaków i będące pod wpływem ich cywilizacji. Państwo z hierarchicznym ustrojem narodowym i oparte na solidaryzmie stałoby się organizacją zbrojną narodu polskiego. Służba w wojsku była zaszczytnym obowiązkiem i szkołą wychowania narodowego, a służący Polsce zyskaliby polskie obywatelstwo⁶³. Zagrażali jej natomiast komuniści, Żydzi i masoni⁶⁴.

W lipcu 1934 r. ONR został rozwiązany za przemoc wobec Żydów i adwersarzy politycznych⁶⁵. Część jego członków trafiła do Berezy Kartuskiej, a część przeszła do prosanacyjnego ZMN⁶⁶ i Sekcji Młodych SN. W 1935 r. z ONR wyłonił się Ruch Narodowo-Radykalny (RNR). W 1936 r. w rozmowach z władzami sanacyjnymi ONR wysunął ideę rządu porozumienia

⁵⁹ Majchrowski, „Obóz”, 61-62.

⁶⁰ Grzegorz Kała, „Miejsce i rola narodu w życiu państwa podług planów politycznych Obozu Zjednoczenia Narodowego”, *Echa Przeszłości* 21, nr 1 (2020): 261-284; Jędrzej Bończak, „Akt ogłoszenia «Deklaracji ideowo-politycznej» Obozu Zjednoczenia Narodowego w świetle wybranych tytułów prasy narodowej i konserwatywnej”, *Vade Nobiscum* 20 (2019): 213-227; Jacek M. Majchrowski, *Silni – zwarcie – gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985).

⁶¹ Jan Korolec, „Trzecia Rzesza a Kościół”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 151 A (20 maja 1938), 1; Muszyński, *Duch młodych*, 203.

⁶² „Obóz narodowo-radykalny. Nowa organizacja polityczna”, *ABC: pismo codzienne: informuje wszystkich o wszystkim* R. 9, nr 101 (15 kwietnia 1934), 1; „Rumunia daje dobry przykład. Wara mniejszościom narodowym od mieszania się do spraw państwa”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 2 A (2 stycznia 1938), 6; „Jak będzie przeprowadzone wysiedlenie żydów z Rumunii w ciągu 10 lat”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 7 A (7 stycznia 1938), 1; Jan Korolec, „Pozbawić obywatelstwa”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 99 A (30 marca 1938), 1; Majchrowski, „Obóz”, 62-63; Muszyński, *Duch młodych*, 196-199.

⁶³ „Deklaracja programowa Obozu Narodowo-Radykalnego”, *ABC: pismo codzienne: informuje wszystkich o wszystkim* R. 9, nr 102 (15 kwietnia 1934), 3.

⁶⁴ Jan Korolec, „Na wszystkie fronty”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 20 A (19 stycznia 1938), 1; Jan Korolec, *Ustrój polityczny narodu* (Warszawa: Zakład Graficzny Leona Wolnickiego, 1938); Tadeusz Gluźński, „Przypomnienie na czasie. Spiski przeciwko Polsce. Komuna, Żydzi i folksfront”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 44 A (10 lutego 1938), 3; cz. 2 – nr 45 A (11 lutego 1938), 3; cz. 3 – nr 46 A (12 lutego 1938), 3.

⁶⁵ Kawęcki, *Działalność*, 29-34; Muszyński, *Duch młodych*, 73, 81-87.

⁶⁶ Tomasz Kenar, „Droga do secesji. Geneza Związku Młodych Narodowców”, w: *Narodowa Demokracja XIX-XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. 2, *Działalność*, red. Tomasz Sikorski i Adam Wątor (Toruń: Adam Marszałek, 2012), 215-228; Majchrowski, „Obóz”, 69.

narodowego sanacji, SL, SN, ONR. Nie powiodła się też inicjatywa „Konfederacji Polskiej” z SN i RNR⁶⁷. Ponowne rozmowy sanacji z ONR jesienią 1937 r. czy spotkanie u marszałka Śmigłego-Rydza w 1938 r. nie przyniosły porozumienia. ONR żądał likwidacji Berezy i usunięcia prezydenta Ignacego Mościckiego⁶⁸. Za represje i cenzurę czy konfiskatę prasy ONR i RNR obarczały lewicę sanacyjną⁶⁹. Po dymisji płk. Adama Koca w kwietniu 1938 r. uznali OZN za niespełnioną rewolucję narodową⁷⁰. ONR żądał od sanacji nieskrępowanego uczestnictwa opozycji w życiu politycznym⁷¹.

ONR wspierał rządowe inicjatywy finansowania WP⁷². Za obowiązek uważał ofiarność wobec Marynarki Wojennej, aby bronić interesów Polski na Bałtyku⁷³. Publiczne manifestacje z udziałem wojska wychowywały młodzież w duchu narodowym i żołnierskim⁷⁴. Bezpieczeństwo Polski wymagało usunięcia z urzędów państwowych, uczelni wyższych i armii Żydów, komunistów

⁶⁷ Kawęcki, *Działalność*, 38-41.

⁶⁸ Jan Korolec, „Obozy odosobnienia”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 29 A (29 stycznia 1939), 1; Kawęcki, *Działalność*, 64.

⁶⁹ „Co to jest «Naprawa»? Taktyka misternych rozgrywek politycznych. Wodzowie – narzędzia – urzędy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 16 A (15 stycznia 1938), 3; „W sprawie «listu» do płk. Koca. Prawda w miejsce fałszu. «Kurier Poznański» wobec etyki”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 96 A (27 marca 1938), 1; Jan Korolec, „«Ozon» pod znakiem «Naprawy»”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 116 A (15 kwietnia 1938), 1.

⁷⁰ Jan Korolec, „Zgubiony róg”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 60 (25 lutego 1938), 1; „Konsolidacja narodowa? Gdzie? Obronność państwa? Gdzie?”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 17 (97) (1-3 maja 1938), 3.

⁷¹ Tadeusz Gluźniński, „Zagadki polskiego życia”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 290 A (28 września 1938), 1; „Jak gen. Skwarczyński «jednoczy naród»? Chaotyczne i ogólnikowe oskarżenia pod adresem całej opozycji polskiej”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 61 A (1 marca 1939), 6.

⁷² „Pożyczka wewnętrzna w Polsce na cele obrony przeciwlotniczej uchwalona w poniedziałek przez Radę Ministrów”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 93 A (29 marca 1939), 2; „Jedność wysiłku dla obrony Państwa. Żołnierski apel gen. Berbeckiego”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 93 A (29 marca 1939), 1; „Na Zamku warszawskim w obecności przedstawicieli wszystkich stronnictw obrady Komitetu pożyczki lotniczej”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 98 A (3 kwietnia 1939), 5; „Zgodnym wysiłkiem zbudujemy potężną flotę powietrzną”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 99 A (4 kwietnia 1939), 1.

⁷³ „Silni na lądzie i w powietrzu. Musimy być silni na morzu. Nakazem chwili: powiększenie polskiej floty wojennej”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 185 A (30 czerwca 1939), 1; Teodor Prychodzenko, „Na drogach mocarstwowego rozwoju Polski. Przez ustawową rozbudowę floty wojennej do potęgi polskiej na Bałtyku”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 220 A (30 lipca 1939), 2.

⁷⁴ „Państwo – organizacją zbrojną Narodu. Manifestacja współpracy armii i młodzieży. Gen. Bortnowski na komerszu «Aquilonii»”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 357 A (29 listopada 1938), 3; „Manifestacje młodzieży akademickiej na cześć Armii Narodowej. Uroczysty obchód Święta Podchorążych”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 358 A (30 listopada 1938), 1; „Młodzież i wychowawcy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 52 A (21 lutego 1939), 1.

i masonów⁷⁵. Unarodowienie Polski umocniłoby ją wobec Niemiec⁷⁶. Dzięki sile armii i narodu zjednoczonego wokół niej Polska stanie się mocarstwem, a nie propagandą sanacji⁷⁷. Polski żołnierz musiał cechować się heroizmem i poświęceniem wobec przewagi demograficznej i materialnej Niemiec i ZSRS⁷⁸. ONR chciał uprzemysłowienia i militaryzacji Polski⁷⁹ oraz modernizacji rolnictwa i dostosowania go do wojny w zakresie dystrybucji produktów rolnych⁸⁰. Centralny Okręg Przemysłowy miał zmodernizować WP⁸¹.

Polska była narażona na wpływy hitlerowskie i komunistyczne. Hitleryzm kierował ekspansję na Wschód i militaryzował Niemcy⁸². Według ONR układ z 1934 r. tylko odroczył wojnę z Polską⁸³. Niemcy mogły zaatakować ZSRS przez Skandynawię, państwa naddunajskie, Turcję i Kaukaz lub polskie Pomorze i państwa bałtyckie. Nie były to drogi dogodne do zaopatrzenia wojsk i prowadzenia wojny. W wojnie niemiecko-sowieckiej Polska nie zdołałaby zachować neutralności⁸⁴, a w antysowieckim sojuszu byłaby zależna

⁷⁵ Jan Korolec, „Program minimalny”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 144 A (14 maja 1938), 1, 3; „Żydzi, jako uciążliwi cudzoziemcy nie mogą mieć wpływu na działalność samorządów”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 180 A (19 czerwca 1938), 3.

⁷⁶ Jan Korolec, „Przegrzana para”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 26 A (25 stycznia 1938), 1.

⁷⁷ Tadeusz Gluźński, „Ambicje”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 150 (19 maja 1938), 1, 3; „Na zakręcie historii”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 318 A (23 października 1938), 1, 3; „Na czym polega totalizm dzisiejszej wojny? Całe społeczeństwo na usługach wojska”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 96 A (1 kwietnia 1939), 2; „Imponująca defilada – twarda odpowiedź. Po kobiercu z kwiecica, przy dźwiękach «Warszawianki» miarowo maszerowały oddziały wojskowe wzbudzając entuzjazm nieprzeliczonych tłumów”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 129 A (4 maja 1939), 1, 2.

⁷⁸ „Heroizm”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 261 A (4 września 1938), 1; Stanisław Bahrynowski, „Nowoczesna broń pancerna”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 175 A (20 czerwca 1939), 4.

⁷⁹ Jan Korolec, „Twórcza polityka gospodarcza”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 360 A (2 grudnia 1938), 1; Jan Korolec, „Wielki plan”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 381 A (21 grudnia 1938), 1; Jan Korolec, „Wielkie plany gospodarcze”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 388 A (29 grudnia 1938), 1.

⁸⁰ Stanisław Prus Wiśniewski, „Rolnictwo i obrona kraju”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 156 A (1 czerwca 1939), 3.

⁸¹ Jan Korolec, „Zadatek na Wielką Polskę”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 352 (24 listopada 1938), 1; „C. O. P. w 1938 roku. Co przyniesie rok 1939?”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 7 A (7 stycznia 1939), 3.

⁸² Jan Korolec, „Wpływy niemieckie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 2 A (2 stycznia 1938), 1; „Przemiany w armii niemieckiej. Narodowo-socjalistyczna teoria wojny. Błyskawiczny napad na przeciwnika”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 190 (29 czerwca 1938), 3.

⁸³ „Pokój zagrożony”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 166 A (4 czerwca 1938), 1; Kawęcki, *Działalność*, 29.

⁸⁴ „Hitler marzy o podboju świata. Super – Mittel – Europa. Plany agresji przeciwko Rosji”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 167 A (5 czerwca 1938), 3; „Dwa plany w polityce III-ciej Rzeszy. Rosenberg czy Hess. Rosja czy kolonie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 313 A (18 października 1938), 1.

od Niemiec⁸⁵. Ugody niemiecko-sowieckiej mogłyby przeszkodzić blok państw między morzami Adriatyckim, Bałtyckim i Czarnym, dając tym samym niezależność Polsce i Europie Środkowej⁸⁶.

ZSRS należało izolować od spraw europejskich, ale bez ingerencji w jego wewnętrzne sprawy⁸⁷. Jego rozbitcie byłoby w interesie Niemiec⁸⁸. ONR popierał generała Francisco Franco w wojnie z prosowiecką republikańską Hiszpanią⁸⁹. Odrzucał rozwiązywanie sporów państw przez Ligę Narodów, zwłaszcza po wstąpieniu do niej ekspansywnego i opresyjnego ZSRS⁹⁰. Po konferencji w Monachium ONR uznał, że tradycyjne łagodzenie konfliktów odbywało się sprawniej niż wielomiesięczne dyskusje Ligi. Na kolejnej konferencji nie mogło zabraknąć Polski⁹¹.

Niezależne od Niemiec Włochy mogły uratować pokój w Europie. Zgoda zachodnich mocarstw na ich ekspansję w basenie Morza Śródziemnego rozerwałaby ich sojusz z Niemcami⁹², które popierały antybrytyjskie plany Włoch

⁸⁵ Jan Korolec, „Szkodliwe plany”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 313 A (13 sierpnia 1938), 1.

⁸⁶ „Hitler marzy o podboju świata. III. «ABC» contra Super-Mittel-Europa”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 172 A (11 czerwca 1938), 3.

⁸⁷ Jan Korolec, „Spokój od wschodu”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 367 A (9 grudnia 1938), 1.

⁸⁸ „Zapowiedź ofensywy komunizmu. Ambicje Imperialistyczne Kominternu. Czerwona armia grozi Europie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 64 A (28 lutego 1938), 1; „3-milionowa armia w Z.S.R.R. Militarizm czerwonego rządu. Uroczystości z okazji zaprzysiężenia armii i floty”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 56 A (25 lutego 1939), 6; Krzysztof Kawęcki, *W imię Wielkiej Polski. ONR ABC w świetle pism programowych* (Warszawa: Capital, 2013), 220.

⁸⁹ Tadeusz Gluźniński, „Faza decydująca”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 6 A (6 stycznia 1938), 1-2.

⁹⁰ Tadeusz Gluźniński, „Pat i Patachon”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 146 A (16 maja 1938), 1; „Plan polityczny Moskwy. Pas zaczepno-obronny na przedpolu Sowietów”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 160 A (29 maja 1938), 3; „Decydujące godziny na Dalekim Wschodzie. Sowiety - podpalaczami świata. Czy wojna ogarnie Europę?”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 215 A (23 lipca 1938), 1.

⁹¹ Jan Korolec, „Szkoda twoich łez...”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 300 A (7 października 1938), 1.

⁹² Jan Korolec, „Polska i Włochy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 11 A (11 stycznia 1938), 1; „Mussolini przyjął propozycje francuskie. Uznanie imperium rzymskiego przez Francję. Układ będzie zawarty przed 9 maja”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 120 A (20 kwietnia 1938), 1; Tadeusz Gluźniński, „Londyn – Rzym”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 120 A (20 kwietnia 1938), 1; „Nietykalna granica Alp. Hitler i Mussolini przemawiają w Pałacu Weneckim”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 139 A (9 maja 1938), 4; „Spotkanie Hitlera z Mussolinim przypieczętowało losy Czechosłowacji. Najprzód państwo federalne – potem rozkład”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 142 A (12 maja 1938), 6; „Hitler o wojnie i pokoju. «Niemcy staną u boku Włoch». Wielka mowa w 6-tą rocznicę zwycięstwa nar. socjalizmu”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 32 A (1 lutego 1939), 6.

w Afryce Północno-Wschodniej⁹³. Według ONR narodowo-katolickie ruchy w Polsce, Hiszpanii, Francji i we Włoszech równoważyły siłę Niemiec i ZSRS. Prosowiecki Front Ludowy we Francji nie dochowałby sojuszy⁹⁴. Polsko-włoska współpraca stabilizowałaby basen naddunajski⁹⁵. ONR z rezerwą odbierał gwarancje bezpieczeństwa zachodnich mocarstw dla Polski⁹⁶, ponieważ jej rozwój wymagał zamorskich kolonii⁹⁷.

Aneksja Austrii zwiększyła potencjał i otwierała ekspansję Niemiec wzdłuż Dunaju. Jako państwo niemieckie istniała z przymusu zachodnich mocarstw (traktat w Saint-Germain 1919)⁹⁸. Gdy w Wiedniu ukazała się mapa Wielkich Niemiec razem z mniejszością niemiecką w Polsce, ONR zażądał reakcji rządu⁹⁹. Chciał podobnej polityki dla Polski w Europie Środkowej¹⁰⁰. Poparł rząd w 1938 r. w czasie kryzysu polsko-litewskiego. Litwa prześladowała mniejszość polską i kierowała się rewizjonizmem wobec Polski. Nie mogła działać przeciwko niej z ZSRS i Niemcami¹⁰¹.

Po zajęciu Austrii Czechosłowacja z liczną mniejszością niemiecką została okrążona przez Niemcy¹⁰². Bezpieczeństwo Polski wymagało jej niezależności¹⁰³. Musiała zmienić politykę wobec Słowaków, komunistów i Polaków na

⁹³ „Hitler marzy o podboju świata. Walka Wielkich Niemiec o kolonie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 170 A (9 czerwca 1938), 3.

⁹⁴ „Francja w sidłach Bluma. Rządy masonów, żydów i komunistów (Od własnego korespondenta)”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 92 A (23 marca 1938), 3.

⁹⁵ „Włochy i Polska”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 58 A (26 lutego 1939), 1; „Polska jest krajem wielkiej przyszłości. Virginio Gayda z «Giornale d'Italia» w rozmowie z przedstawicielem «ABC»”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 64 A (3 marca 1939), 5.

⁹⁶ „Podział na bloki ideologiczne szkodliwy dla Polski”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 32 A (30 stycznia 1938), 3; Jan Korolec, „Hiszpania narodowa”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 69 A (7 marca 1939), 1; Muszyński, *Duch młodych*, 205.

⁹⁷ Kawęcki, *W imię*, 211-220.

⁹⁸ Tadeusz Gluziński, „Zniknięcie Austrii”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 78 A (13 marca 1938), 1, 3; „Nasz sąsiad zachodni. «Wielkie Niemcy» Adolfa Hitlera. Program imperializmu”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 100 A (31 marca 1938), 3.

⁹⁹ „Przyszłość Polski w oczach Niemiec. Mapa Wielkich Niemiec. Propaganda czy wybrzyk jednostki? (Od specjalnego wysłannika «ABC»)", *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 89 (21 marca 1938), 5.

¹⁰⁰ Jan Korolec, „Pragnienie wielkości”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 89 (21 marca 1938), 1.

¹⁰¹ „Po krwawej prowokacji litewskiej. Nota Polski do Litwy. Określony termin odpowiedzi”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 85 A (19 marca 1938), 6; „Litwa przyjęła ultimatum Polski. Nawiazanie normalnych stosunków polsko-litewskich. Uchwała Sejmu litewskiego”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 87 A (20 marca 1938), 1.

¹⁰² Tadeusz Gluziński, „Anschluss i groźba”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 57 A (23 lutego 1938), 1, 3; „Mniejszości w Czechosłowacji. Agresywna postawa Niemców. Rola Henleina”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 81 (15 marca 1938), 3.

¹⁰³ Tadeusz Gluziński, „Henlein i Praga”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 215 A (23 lipca 1938), 1, 3.

Zaolziu, Spiszu i Orawie¹⁰⁴. Siły narodowo-katolickie bez prezydenta Beneša zawarłyby sojusz z Polską przeciwko Niemcom i ZSRS¹⁰⁵. Upokorzona w Monachium Czechosłowacja zgodziła się na rozbiór, co było klęską jej polityki i ustroju. ONR potępił brak pomocy ze strony jej sojuszników – Francji i ZSRS¹⁰⁶.

Po ustąpieniu prezydenta Beneša (1938) Czechosłowacja zgodziła się pod naciskiem Niemiec na autonomię Słowacji i Rusi Podkarpackiej, co otworzyło im drogę do obszaru naddunajskiego, sowieckiej Ukrainy i Kaukazu. Ruś Podkarpacka stanowiła też obszar ekspansji ZSRS¹⁰⁷. ONR oczekiwał odrodzenia narodowo-katolickiego państwa Czechów i Słowaków¹⁰⁸. Lepszym rozwiązaniem była aneksja Rusi Podkarpackiej do Węgier oraz unia niezależnych Czech i Słowacji z Polską¹⁰⁹, ale bezpieczeństwo dałaby jej też niezależna Słowacja i granica z Węgrami¹¹⁰. ONR poparł przyłączenie Zaolzia do Polski bez zgody monachijskich mocarstw¹¹¹. Niezależność jej polityki i entuzjizm

¹⁰⁴ „Czechosłowacja widzi ratunek w bloku «ABC». Obawy przed żydowską prowokacją. Konieczna jest polityka stanowcza, ale ostrożna”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 254 A (28 sierpnia 1938), 1.

¹⁰⁵ Tadeusz Gluziński, „Burza nad Pragą”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 137 A (7 maja 1938), 1; „Ataki prasy sowieckiej na czeskie stronnictwo rządowe”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 276 (17 września 1938), 6.

¹⁰⁶ Tadeusz Gluziński, „Anschluss Nr. 2”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 293 A (1 października 1938), 1, 3; „Znamienny artykuł Gastona Martina. Francja sama jest winna ochłodzeniu stosunków z Polską”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 297 A (4 października 1938), 3; „Francja nie chce wojny. Tygodnik nacjonalistyczny o alarmach wojennych. Bankructwo francuskiego systemu politycznego”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 298 A (5 października 1938), 3; „Rachunek sumienia po tragedii Czech. Sowiety także opuściły Czechosłowację. Min. Bonnet oświadcza z tupeciem, że Francja nie złamała słowa”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 304 A (11 października 1938), 6.

¹⁰⁷ Jerzy Zdziechowski, „Ren-Dunaj-Wisła”, *Prosto z Mostu: tygodnik literacko-artystyczny* R. 5, nr 21 (243) (21 maja 1939), 1; „Sensacyjna instrukcja Kominternu. Ruś Podkarpacka bastionem komuny wysuniętym w środek Europy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, 316 A (21 października 1938), 6; „Pochód niemiecki na Ukrainę. Niemcy przygotowują realizację wielkiego planu Rosenberga”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 345 A (17 listopada 1938), 1.

¹⁰⁸ Jan Korolec, „Tragedia Czechosłowacji”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 296 (3 października 1938), 1.

¹⁰⁹ „Po unii celnej z Niemcami niepodległość Czechosłowacji – fikcją”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 302 A (9 października 1938), 1.

¹¹⁰ Maria Rutkowska, „3 miliony Słowaków. Jeszcze jeden problem Czechosłowacji. Dwa wywiady «ABC» (Od specjalnej wysłanniczki)”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 285 A (24 września 1938), 3; „O wspólną granicę polsko-węgierską. Postulat polityki polskiej”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 313 A (18 października 1938), 3.

¹¹¹ „Historyczny dzień 1 października 1938 r. Śląsk Zaolzański wraca do Macierzy. Wojska polskie wkraczają do prastarej ziemi polskiej”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 295 A

narodu po powrocie Zaolzia zapoczątkowały budowę Wielkiej Polski¹¹². Dziennik „ABC” napisał, że polska opozycja nie widziała już przeszkód w antyniemieckim sojuszu z Czechosłowacją¹¹³. Do Polski musieli jednak wrócić Polacy z Orawy, Spisza i Czadcy¹¹⁴. Praga i Bratysława wrogo odebrały polskie aneksje¹¹⁵. ONR przekonywał, że Benito Mussolini miał plan dla Europy Środkowej oparty na układzie Niemcy–Włochy oraz polsko-węgiersko-słowacko-czeskim związku państw¹¹⁶. Zgrupowane przy Polsce państwa Europy Środkowej nie byłyby przedmiotem w polityce mocarstw¹¹⁷.

Arbitraż wiedeński (1938) dał ostatecznie Węgrom część Rusi Podkarpackiej, punkt zapalny w ramach Czecho-Słowacji¹¹⁸. ONR ubolewał, że Węgry oczekiwały zgody Niemiec, zamiast zająć ją w całości¹¹⁹. Jej aneksja stępiłaby rewizjonizm Węgier wobec Rumunii oraz stabilizowałaby obszar naddunajski z Polską i Czecho-Słowacją¹²⁰. Proniemiecka Ukraina przekreślała kosztem Polski blok państw między Niemcami i ZSRS¹²¹. Według ONR plan „Wielkiej Ukrainy” zderzał Niemcy z wieloma państwami¹²². W interesie Niemiec leżało oderwanie jej od ZSRS. Sprawa ukraińska odciągała go od spraw Dalekiego

(2 października 1938), 1; Jan Korolec, „Dzień wielkiego święta”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 295 A (2 października 1938), 1.

¹¹² „Ważne wnioski”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 297 A (4 października 1938), 1.

¹¹³ „Polska musi nawiązać przyjazne stosunki z Czechosłowacją. Powrót do spraw wyborczych”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 297 A (4 października 1938), 3.

¹¹⁴ Jan Korolec, „Czechosłowackie metamorfozy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 301 A (8 października 1938), 1; „Przed rokowaniami w sprawie Spisza i Orawy. Polska żąda tylko polskich ziem i dlatego może zgodzić się na ugodę”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 304 A (11 października 1938), 3.

¹¹⁵ „Zbrojny napad na delegację polską. Polska obsadza przedterminowo przyznane obszary Czeczy i Jaworzyny”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 354 A (26 listopada 1938), 1.

¹¹⁶ „Benito Mussolini wszedł na drogę do czwartego triumfu”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 314 A (19 października 1938), 2.

¹¹⁷ Jan Korolec, „Droga przyszłości”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 285 A (24 września 1938), 1.

¹¹⁸ „Orzeczenie arbitrażowe Niemiec i Włoch. Pierwszy krok ku wspólnej granicy polsko-węgierskiej. Koszyce, Užhorod, Munkaczew przyłączone do Węgier”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 330 A (4 listopada 1938), 5; Jan Korolec, „Dawne błędy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 330 A (4 listopada 1938), 1.

¹¹⁹ „Przyjaźń węgiersko-włoska. Węgry pozostają wierne osi Berlin – Rzym”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 383 A (22 grudnia 1938), 1.

¹²⁰ Jan Korolec, „Nad Dunajem”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 44 A (13 lutego 1939), 1; „Bałtyk – Morze Czarne”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 70 A (8 marca 1939), 1.

¹²¹ Jan Korolec, „Sprawa ukraińska”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 346 A (18 listopada 1938), 1.

¹²² „W dzień wizyty min. von Ribbentropa. Zasady polityki polskiej wobec stosunków polsko-niemieckich”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 26 A (26 stycznia 1939), 2.

Wschodu¹²³. W marcu 1939 r. ZSRS ostrzegł je przed wywołaniem ukraińskiej irredenty¹²⁴.

Upadek Czecho-Słowacji w marcu 1939 r. oznaczał, że prawa ludności niemieckiej nie były głównym celem Niemiec w Europie Środkowej¹²⁵. Niemcy zyskały duży potencjał gospodarczy i militarny¹²⁶. Słowacja została częścią ich planu ekspansji, co okazało się lekcją dla Polski¹²⁷. ONR uważał, że wychowankowie prezydentów Tomáša Masaryka i Beneša znowu ulegli bez walki¹²⁸. Uznał granicę polsko-węgierską za sukces, bo państwo ukraińskie nie powstało¹²⁹. Choć Włochy znowu poparły Niemcy¹³⁰, to nadal liczył na ich wyjście z sojuszu z nimi¹³¹.

W marcu 1939 r. ONR wzywał sanację do powołania Rady Obrony Narodowej ze wszystkich sił politycznych, aby przygotować społeczeństwo i państwo do wojny¹³². Atak na Czecho-Słowację i Kłajpedę, układ gospodarczy z Rumunią i wdzięczność Węgier za przekreślenie postanowień traktatu z Trianon były niemiecką izolacją Polski w Europie Środkowej¹³³. Choć

¹²³ „Polityka wewnętrzna i zagraniczna Polski w świetle ukraińskiego dziennika (Balony próbne wrogiej propagandy)”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 9 A (9 stycznia 1939), 3; „Przed spotkaniem Mussolini – Chamberlain. Łańcuch Somali – Berlin – Ukraina. Spór francusko-włoski a Polska”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 10 A (10 stycznia 1939), 3; „Niemcy poświęciły przyjaźń z Węgrami dla stworzenia Wielkiej Ukrainy. Głosy polityków węgierskich”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 10 A (10 stycznia 1939), 3.

¹²⁴ „Sowiety grożą światu. «O przyłączeniu słonia do komara marzą szaleńcy w Niemczech». Przemówienie Stalina na kongresie partii”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 75 A (12 marca 1939), 1.

¹²⁵ „Nowa mapa Europy. Ogromny wzrost Niemiec po anslusie, Monachium i Berlinie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 79 A (16 marca 1939), 1.

¹²⁶ „Ostatnia zdobycz Rzeszy, 3 tys. samolotów, dziesiątki tysięcy armat, doskonale postawiony przemysł i rolnictwo”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 82 A (19 marca 1939), 9.

¹²⁷ „Garnizony niemieckie i uzgodniona polityka zagraniczna. Niepodległość Słowacji w świetle rzeczywistości”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 89 A (25 marca 1939), 6.

¹²⁸ Tadeusz Gluźński, „25.XI.1795 – 14.III.1939”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 80 A (17 marca 1939), 1.

¹²⁹ „Kryzys ruchu ukraińskiego”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 85 A (22 marca 1939), 3; Jan Korolec, „Błędne wnioski”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 85 A (22 marca 1939), 1.

¹³⁰ „Reakcja opinii Europy wobec wydarzeń w Czechosłowacji. Wstrzemięźliwe stanowisko Włoch”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 80 A (17 marca 1939), 3.

¹³¹ Jan Korolec, „Sens współdziałania”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 83 A (20 marca 1939), 1.

¹³² Jan Korolec, „R. O. N.”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 89 A (25 marca 1939), 1.

¹³³ „Po odstąpieniu Kłajpedy Niemcom. Delegacja litewska pod przewodnictwem min. Urbszysa w Berlinie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 88 A (24 marca 1939), 6; „Plan współpracy rumuńsko-niemieckiej. Układ podpisany w Bukareszcie. Daleko idąca penetracja gospodarcza Rzeszy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 89 A (25 marca 1939), 5; „Wdzięczność dla Hitlera.

moocarstwa zachodnie zachowywały się biernie wobec Niemiec, ONR ogłosił, że Polska stawia opór¹³⁴.

ONR ocenił pozytywnie zmianę polityki zachodnich moocarstw wobec Niemiec¹³⁵ i deklarację o pomocy wojskowej Polsce na wypadek ataku z ich strony¹³⁶. Po agresji Włoch na Albanieę uznał, że utraciły rolę mediatora¹³⁷ i znaczenie w koncepcjach równowagi sił¹³⁸. Niemcom przypadła Europa Środkowa, a Włochom – Bałkany¹³⁹. Włochy zawiodły ONR brakiem reakcji, gdy Niemcy żądały od Polski Pomorza i Gdańska, a w kwietniu 1939 r. wypowiedziały jej pakt o nieagresji¹⁴⁰. Po odrzuceniu żądań Niemcy oskarżyły Polskę o chęć zaboru sowieckiej Ukrainy i państw bałtyckich, a „Berliner Zeitung” dowodził, że Niemcy nie chcą wojny z ZSRS¹⁴¹. Niemcy chcieli sowieckich surowców i zerwania przez Sowietów rozmów z zachodnimi moocar-

Serdeczne stosunki z Polską. Węgierska polityka zagraniczna”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 90 A (25 marca 1939), 12.

¹³⁴ Antoni Chrzęszczewski, „Bez silnej Polski nie ma pokoju”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 97 A (2 kwietnia 1939), 1.

¹³⁵ „Moocarstwa zachodnie wobec rozbioru Czech. Zmiana kursu polityki w stosunku do Niemiec. Odwołanie wizyty ministrów angielskich w Berlinie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 80 A (17 marca 1939), 6; „Bankructwo polityka zaufania – stwierdził min. Halifax. Wielka ofensywa polityczna przeciwko Niemcom pod przewodnictwem Wielkiej Brytanii”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 85 A (22 marca 1939), 6.

¹³⁶ „Odpowiedź na męską postawę Polski. Deklaracja Chamberlaina w Izbie Gmin o pomocy Anglii i Francji [!] na wypadek zaatakowania granic Polski”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 97 A (2 kwietnia 1939), 11; „Premier Chamberlain odczytał w parlamencie wspólną deklarację polsko-angielską o wzajemnej pomocy na wypadek wojny”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 103 A (7 kwietnia 1939), 1.

¹³⁷ „Albania”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 107 A (13 kwietnia 1939), 1.

¹³⁸ „Anglia gwarantuje granice Rumunii i Grecji. Okupacja Albanii podważa umowę angielsko-włoską”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 110 A (15 kwietnia 1939), 5; „Potwierdzenie aliansu polsko-francuskiego. Jednostronna gwarancja Francji dla Rumunii i Grecji”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 110 A (15 kwietnia 1939), 5.

¹³⁹ „Niemcy proponują podział wpływów. Bałkany - dla Włoch, Dunaj - dla Niemiec. Wymiana brygad wojska”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 136 A (11 maja 1939), 1.

¹⁴⁰ „Za kulisami polityki włoskiej. Dlaczego pisma urzędowe poparły postulaty Niemiec wobec Polski”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 127 A (2 maja 1939), 1; „Przymierze włosko-niemieckie zostało zawarte w Mediolanie. Szeroko zakrojony pakt polityczny i wojskowy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 134 A (9 maja 1939), 2; „Sojusz niemiecko-włoski podpisany. Uroczystości osi w Berlinie. Przemówienia Ciano i Ribbentropa”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 148 A (23 maja 1939), 1.

¹⁴¹ „Nagłe sympatie wobec ZSRR”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 135 A (10 maja 1939), 1; „Negatywna odpowiedź Sowietów na propozycje Wielkiej Brytanii. Rokowania będą jednak prowadzone”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 141 A (16 maja 1939), 1.

stwami¹⁴². ZSRS głosił walkę z faszyzmem (Fronty Ludowe) oraz zawierał układy handlowe z Niemcami i Włochami. Żądał dostępu do terytoriów swoich sąsiadów i dostaw wojennych z Zachodu¹⁴³, a także chciał szerzyć komunizm poprzez wojnę¹⁴⁴. ONR z rezerwą oceniał próbę pozyskania ZSRS przez Francję i Wielką Brytanię¹⁴⁵ oraz był zaskoczony faktem zawarcia paktu Ribbentrop-Mołotow¹⁴⁶.

W maju 1939 r. ONR ogłosił, że Polska zamierza bronić swoich granic i niepodległości oraz Wolnego Miasta Gdańska¹⁴⁷. Należało powstrzymać jego militaryzację przez Niemcy¹⁴⁸. Na wypadek wojny ONR żądał zajęcia wybrzeża Niemiec do Odry i Prus Wschodnich¹⁴⁹. „ABC” stale pisało o koncentracji wojsk niemieckich wokół Polski¹⁵⁰, o ukraińskiej i niemieckiej irredencie¹⁵¹

¹⁴² „Berlin zabiega o surowce rosyjskie. Czy von Papen pojedzie do Moskwy?”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 193 A (8 lipca 1939), 1.

¹⁴³ „Gwarancje francusko-angielskie niedostateczne. Dlaczego pakt z Sowietami nie dochodzi do skutku? Mowa Mołotowa o polityce zagranicznej Z. S. R. R.”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 157 A (2 czerwca 1939), 6.

¹⁴⁴ „Sowiety na rozdrożu. Współpraca gospodarcza rosyjsko-niemiecka. Kiedy zostanie zawarty układ angielsko-francusko-sowiecki?”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 158 A (3 czerwca 1939), 3; „Rokowania w Moskwie utknęły na martwym punkcie. Sowiety chcą odroczyć pertraktacje”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 201 A (12 lipca 1939), 1.

¹⁴⁵ Antoni Chrząszczewski, „Stanowisko Polski”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 1991 A (24 kwietnia 1939), 1.

¹⁴⁶ „Niemiecko-sowiecki pakt o nieagresji to posunięcie w wojnie słów a nie realny fakt polityczny”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 244 A (23 sierpnia 1939), 1; „«Sojusz dwu rewolucji». Pakt niemiecko-sowiecki w świetle prasy włoskiej”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 249 A (28 sierpnia 1939), 2.

¹⁴⁷ Jan Korolec, „Trzeźwo patrzeć w przyszłość”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 129 A (4 maja 1939), 3; „Zdecydowana odpowiedź Polski. Gdańsk – nie! Autostrada – nie! Honor cenniejszy od pokoju. Przemówienie min. Becka w Sejmie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 131 A (6 maja 1939), 1, 2;

¹⁴⁸ „Konieczność gospodarcza i polityczna Bałtyk – Wisła – Morze Czarne. Doniosła rola dróg wodnych”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 209 A (20 lipca 1939), 3.

¹⁴⁹ Jan Korolec, „Prusy Wschodnie”, *ABC: nowiny codzienne* R. 13, nr 28 A (27 stycznia 1938), 1; Teodor Prychodczenko, „Prusy Wschodnie wyspą na polskiej ziemi”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 237 A (16 sierpnia 1939), 3; „Wywiad z min. Beckiem. Polska pragnie pokoju, ale nie uchyla się od wojny”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 237 A (16 sierpnia 1939), 4.

¹⁵⁰ „Koncentracja wojsk niemieckich na pograniczu słowacko-polskim. Budowa lotnisk wojskowych w okolicach Trenczyna i Czadcy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 229 A (8 sierpnia 1939), 1; „Wojska niemieckie na Śląsku Opolskim. Wciąż napływają nowe oddziały”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 229 A (8 sierpnia 1939), 1; „Niemcy otwarcie żądają Pomorza. Zgodny chór całej prasy niemieckiej. Zabory Pomorza i Gdańska – sprawami «honoru niemieckiego»”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 239 A (18 sierpnia 1939), 6.

¹⁵¹ „Za pieniądze z Berlina wzmacnia się agitacja ukraińska. Słowacja jako centrum wypadowe”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 235 A (14 sierpnia 1939), 1; „Berlin próbuje metod «sudeckich».

oraz propagandzie obwiniającej ją za wybuch wojny¹⁵². ONR zareagował entuzjastycznie na sojusz polsko-brytyjski¹⁵³. Po agresji Niemiec na Polskę oczekiwał rychłego zwycięstwa, gdy do wojny przystąpiły Wielka Brytania i Francja¹⁵⁴. W podziemiu działał jako Organizacja Polska (Grupa „Szańca”) i Związek Jaszczurczy, potem Narodowe Siły Zbrojne¹⁵⁵.

RUCH NARODOWO-RADYKALNY (ONR FALANGA)

W kwietniu 1935 r. frakcja Bolesława Piaseckiego opuściła ONR¹⁵⁶. RNR postrzegał faszystowskie Włochy jako antyniemieckiego i antykomunistycznego sojusznika Polski, wzorowanej na ich ustroju¹⁵⁷. Mniejszości narodowe

Mniejszość niemiecka w Polsce jest inspirowana z zagranicy”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 251 A (30 sierpnia 1939), 5.

¹⁵² „Fałsze o Polsce w Słowacji aby upożorować inwazję niemiecką. Kategoryczny protest rządu polskiego”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 252 A (31 sierpnia 1939), 6; „Oddanie Gdańska – Plebiscyt” na Pomorzu. 16 punktów Hitlera pod adresem Polski. Naszą odpowiedzią: – gotowość bojowa armii”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 253 (1 września 1939), 1, 4.

¹⁵³ „25 sierpnia o godzinie 18-ej podpisanie sojuszu polsko-angielskiego. Automatyczna pomoc w wypadku zaatakowania jednej ze stron”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 248 A (27 sierpnia 1939), 10; „Przygotowania wojenne w pełnym toku. Krew i pracę dla Ojczyzny ofiaruje ludność polska”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 251 A (30 sierpnia 1939), 2; „Gwałt zadany siłą – musi być siłą odparty. Dalsze zarządzenia wojskowe”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 252 A (31 sierpnia 1939), 1.

¹⁵⁴ „Zbrodnicza napaść Niemców na Polskę. Do boju i zwycięstwa idzie cały Naród. Orędzie P. Prezydenta Rzeczypospolitej”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 254 (2 września 1939), 1-2; „Żołnierzom naszym walczącym Cześć! Nowa karta historii. Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 256 (4 września 1939), 1; „Linia Zygryda przerwana w siedmiu punktach. Marsz armii francuskiej w głąb Niemiec. Brawurowy nalot polskich lotników na Berlin”, *ABC: nowiny codzienne* R. 14, nr 258 (6 września 1939), 4.

¹⁵⁵ Krzysztof Kaczmarek, „Próby «legalizacji» Obozu Narodowo-Radykalnego (Grupy «Szańca») i wejścia jego przedstawicieli w struktury władz RP na wychodźstwie 1939-1941”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 12, nr 1 (2008): 255-265; Grott, *Dylematy*, 270-289; Wojciech J. Muszyński, *W walce o Wielką Polskę. Propaganda zaplecza politycznego Narodowych Sił Zbrojnych (1939-1945)* (Biała Podlaska-Warszawa: Rekonkwista-Rachocki i S-ka, 2000); Zbigniew S. Siemaszko, *Narodowe Siły Zbrojne* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Pokolenie”, 1988).

¹⁵⁶ „Droga Bolesława Piaseckiego”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 3 (83) (25 stycznia 1938), 5; Muszyński, *Duch młodych*, 96; Antoni Dudek i Grzegorz Pytel, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej* (Londyn: Aneks, 1990).

¹⁵⁷ Jan Winnych, „Dziś i jutro”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 2 (22 lipca 1936), 2; Jan Grabowski, „Dziś i jutro. Dyktatura a hierarchia”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 9 (8 września 1936), 2; Arkadiusz Meller, „Wracają czasy Krzyża i Szabli». Narodowo-radykalna krucjata przeciwko materializmowi. Myśl polityczna Mariana Reutta (1907-1945) w latach trzydziestych XX wieku”, *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 34, nr 3 (2012): 45-46; Michał Śliwa,

zostałyby wysiedlone do swoich państw narodowych na wzór turecko-grecki¹⁵⁸. W 1937 r. związał się z sanacyjnym Związkiem Młodej Polski¹⁵⁹, gdy na czele OZN stał płk Koc¹⁶⁰. Między Niemcami a ZSRS miała się znaleźć wielka i silna Polska z narodowym ustrojem i armią¹⁶¹. RNR żądał rewolucji gospodarczej, intensywnych zbrojeń i wzrostu armii z powodu militarystyki Niemiec i ZSRS¹⁶², gdyż COP da siłę polskiej armii za jakiś czas¹⁶³. Wzrost obronności RNR widział w scentralizowanej, hierarchicznej organizacji narodu. Jego żołnierskie wychowanie było wymuszone przez geopolityczne położenie Polski i konieczność ekspansji na cywilizacyjnym obszarze Piastów i Jagiellonów¹⁶⁴. Chciał wychować nowe pokolenia zdolne do budowy Wielkiej Polski¹⁶⁵. Stawiał na współpracę z wojskiem. Obóz Przełomu Narodowego na

„Narodoworadykalny model państwa totalitarnego w Polsce”, *„Dzieje Najnowsze* 28, nr 1 (1996): 39-45.

¹⁵⁸ Kazimierz Hałaburda, „Dopiero dyktator nacjonalistycznej Turcji rozwiązał zagadnienie mniejszości, które w ciągu 3000 lat były źródłem wojen rzezi i niepokoju!”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 22 (102) (7 czerwca 1938), 2.

¹⁵⁹ ZNO, PKH, 15352/II, Hrabyk, *Z drugiej strony*, t. 4, 171; Kawęcki, *Działalność*, 44-45.

¹⁶⁰ ZNO, PKH, 15352/II, Hrabyk, *Z drugiej strony*, t. 5 (1937-1939), 102; „Czerwona Targowica”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 3 (83) (25 stycznia 1938), 3; Mieczysław Jędrzejczak, „Mafia. «Naprawa» i «naprawiacze»”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 7 (87) (22 lutego 1938), 3; Stanisław Cimoszyński, „Nie poróżnicie narodowców z armią”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 9 (89) (1 marca 1938), 1; Urszula Jakubowska, „Fanatyk polityki (Bolesław Piasecki)”, *„Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 31, nr 3-4 (1992): 223.

¹⁶¹ Zygmunt Dziarmaga, „W służbie Narodu”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 1 (15 lipca 1936), 1; Tadeusz Lipkowski, „Komunizm i Rosja – to jedno”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 9 (89) (1 marca 1938), 3.

¹⁶² „Powiększyć armię Polską o 10 dywizyj aby stać się siłą równą niemieckiej na przeciąg najbliższych lat ośmiu. Żądania «Ruchu Młodych» z r. 1936 muszą być wykonane. Każdy rok winien nam dać trzy nowe dywizje”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 15 (95) (14-17 kwietnia 1938), 3.

¹⁶³ Olgierd Szpakowski, „Pieniądze są. Organizacja jest. Ludzie są. Dwie dywizje muszą powstać w ciągu najbliższego roku”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 16 (96) (26 kwietnia 1938), 3.

¹⁶⁴ „Nasz program”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 22 (102) (7 czerwca 1938), 4; „Zdyscyplinowane i wyszkolone mózgi – oto źródło siły ruchu politycznego w szkole aktywu politycznego Ruchu Narodowo-Radykalnego”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 24 (104) (21 czerwca 1938), 3; Kazimierz Hałaburda, „Prawdziwą wolność i prawdziwą równość da człowiekowi tylko ustrój narodowy”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 12 (92) (22 marca 1938), 3; Meller, „Wracają”, 18-22.

¹⁶⁵ „Przemówienie Bolesława Piaseckiego wygłoszone na wielkim zebraniu «Falangi» w Warszawie dn. 28-XI-1937”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 2, nr 51 (77) (7 grudnia 1937), 1; Marian Reutt, „Wizja Wielkiej Polski urzeczywistniona zostanie przez jawną organizację dynamiki mas”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 1 (81) (1-7 stycznia 1938), 5; Zygmunt Stermiński, „Narodowa hierarchia staje się wyrazem nowoczesnej demokracji”, *Falanga: czasopismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 4 (84) (1 lutego 1938), 4.

czele z RNR¹⁶⁶ miał rządzić Polską razem z totalistami z sanacji¹⁶⁷. Bezskutecznie zabiegał o legalizację¹⁶⁸, a w 1939 r. uległ dekompozycji¹⁶⁹.

Narodowo-katolicka Polska nie mogła biernie iść za blokami mocarstw w Europie. Musiała znowu dominować politycznie i kulturowo w Europie Środkowej¹⁷⁰, budując Polskie Imperium¹⁷¹. Broniłaby cywilizacji chrześcijańskiej przed pogańskimi Niemcami i ZSRS¹⁷². W 1938 r. RNR pozycjonował Polskę między dwoma blokami: antykomunistycznym Rzym–Berlin–Tokio a sowieckim Chiny–Moskwa–Praga–Paryż–Barcelona. Okrażona przez sojusz Niemcy–Włochy–Rumunia–Węgry Czechosłowacja chciała do prosowieckiego sojuszu wciągnąć Polskę (Beneš – polska lewica). W wojnie domowej w Hiszpanii narodowo-katolicki gen. Franco walczył z prosowieckimi republikanami¹⁷³. Rządzona przez lewicę Francja ulegała wpływom ZSRS¹⁷⁴. Komuniści zagrażali niepodległości Polski, Czechosłowacji i Francji, czemu mogły zapobiec ruchy narodowe. Masońska i lewicowa Liga Narodów nakładała

¹⁶⁶ Stanisław Cimoszyński, „Ruch Narodowo-Radykalny na drodze do Przełomu”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 6 (86) (8-15 lutego 1938), 1-2; Olgierd Szpakowski, „Jedno tylko mamy kryterium w stosunku do Stronnictwa Narodowego jaką wartość przedstawia w dziele dokonanie Przełomu”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 15 (95) (14-17 kwietnia 1938), 7.

¹⁶⁷ ZNO, PKH, 15352/II, Hrabyk, *Z drugiej strony*, t. 4, 171; Marian Reutt, *Wychowanie militarne narodu* (Warszawa: Nakładem autora, 1939); Anna Landau-Czajka, „Wychowanie dla wojny. Ideologia wychowawcza polskiej prawicy nacjonalistycznej”, *Kwartalnik Historyczny* 97, nr 3-4 (1990): 162-167.

¹⁶⁸ „Ruch Narodowo-Radykalny nie da się stłumić”, *Falanga: pismo-narodowo-radykalne*, R. 3, nr 3 (83) (25 stycznia 1938), 4; Bolesław Piasecki, „Walka na dwóch frontach”, *Falanga: pismo-narodowo-radykalne* R. 3, nr 7 (87) (22 lutego 1938), 1-2.

¹⁶⁹ Kawęcki, *Działalność*, 45-46.

¹⁷⁰ Jan Korolec, „Europa sposobi się do wojny”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 9 (8 września 1936), 2.

¹⁷¹ Stanisław Korczak, „O Naród w ataku”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 9 (8 września 1936), 1; Adolf Józef Reutt, „Misja dziejowa Polski”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 20 (8 listopada 1936), 3; „Nacjonalizm odrodzeniem Katolicyzmu i kultury”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 26 (25 grudnia 1936), 1; Bogumił Grott, *Nacjonalizm chrześcijański. Narodowo-katolicka formacja ideowa w II Rzeczypospolitej na tle porównawczym*, wyd. 2 (Kraków: Wydawnictwo „Ostoja”, 1996).

¹⁷² Wiktor Czaykowski, „Hasła agresji i tworzenia prowadzą do odrodzenia Narodu”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 9 (8 września 1936), 3.

¹⁷³ „Wojna wiśi w powietrzu”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 26 (25 grudnia 1936), 2.

¹⁷⁴ Jan Kostrzewa, „Francja w objęciach Kominternu”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 2 (82) (18 stycznia 1938), 1; „Czy Europa będzie skolonizowana przez Sowietów? ZSRR rządzi nad Sekwaną. Komunizm stworzył we Francji państwo w państwie”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 4 (84) (1 lutego 1938), 5.

na państwa sankcje według uznania¹⁷⁵. Międzynarodówki komunistyczna, żydowsko-kapitalistyczna i masońska dążyły do likwidacji wszystkich państw narodowych¹⁷⁶. Sojuszników Polski RNR widział w Hiszpanii gen. Franco, Włoszech Mussoliniego, a także Rumunii (Żelazna Gwardia¹⁷⁷) i militarystycznej Japonii¹⁷⁸.

Wzrost potęgi Niemiec w Europie Środkowej RNR chciał rekompensować agresywną polityką wobec sąsiadów. Ekspansja Niemiec na wschód groziła aneksją Wielkopolski, Śląska, Pomorza i Gdańska, gdzie postępowała hitleryzacja mniejszości niemieckiej. Likwidacja niemieckiego mienia na ziemiach zachodnich osłabiłaby wpływ Niemiec na nią¹⁷⁹. Według RNR minister Beck był bierny wobec ich wrogiej polityki. Gdy Niemcy wkraczali do zdemilitaryzowanej Nadrenii, nie zajął Gdańska. Jeśli Gdańsk znalazłby się w granicach Niemiec, oznaczałoby to wojnę z Polską¹⁸⁰. Istnienie dwóch państw niemieckich wynikało z dyktatu mocarstw na konferencji w Paryżu (1919)¹⁸¹. Ich

¹⁷⁵ „Liga Narodów w służbie sojuszu masonerii i Kominternu”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 6 (86) (8-15 lutego 1938), 2; „Dokumenty mówią, że: Liga Narodów jest organizacją złożoną i kierowaną przez masonów”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 12 (92) (22 marca 1938), 2.

¹⁷⁶ Kazimierz Hałaburda, „Masoneria - oto wróg. Zniszczyć ją można tylko przez: jawność działania. Jednostkową odpowiedzialność. I wyczerpujący program”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 13 (93) (29 marca 1938), 1-2; Mieczysław Jędrzejczak, „Trzy zagadnienia – a jedno niebezpieczeństwo. Najwyższy czas na jednolity polski front antykomunistyczny”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 15 (95) (14-17 kwietnia 1938), 7; „Duch masoński i duch żydowski, to jedno! Imponujący przebieg pierwszego ogólnopolskiego kongresu prasy antymasońskiej”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 24 (104) (21 czerwca 1938), 1; Jacek Srokosz, „Polska i Europa w koncepcjach Obozu Narodowo-Radykalnego – Falanga i Konfederacji Narodu”, *Przegląd Prawa i Administracji* 78 (2008): 132-133.

¹⁷⁷ Victoria Papescu, „Żelazna Gwardia nie skapituluje. Korespondencja własna Falangi”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 17 (97) (1-3 maja 1938), 5; Tadeusz Dubicki i Krzysztof Dach, *Żelazny Legion Michała Archaniola. Z dziejów ruchu faszystowskiego w Rumunii* (Warszawa: Adiutor, 1996).

¹⁷⁸ „W walce z czerwoną reakcją. Ruch Narodowo-Radykalny uderza w marksizm”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 4 (14-17 kwietnia 1938), 4; Mieczysław Jędrzejczak, „Po przegranej w Hiszpanii, po osaczeniu Czechosłowacji, teraz kolej na Polskę w planach rewolucji komunistycznej. Trzeba umieć dostrzec akcję kominternu”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 17 (97) (1-3 maja 1938), 2.

¹⁷⁹ Michał Howorka, „Wielkie zadania Ruchu Narodowo-Radykalnego na ziemiach zachodnich”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 6 (86) (8-15 lutego 1938), 3.

¹⁸⁰ Marjan Reutt, „Walka o Gdańsk”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 3 (29 lipca 1936), 1; Wojciech Kwasiebski, „Dziś i jutro. Gdańsk”, *Falanga: pismo narodowe* R. 1, nr 4 (5 sierpnia 1936), 2.

¹⁸¹ „Słowo i czyny Hitlera”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 9 (89) (1 marca 1938), 2; Zygmunt Dziarmaga, „Wielkiej Polski nie można wyblagać. Wielkiej Polski nie można

zjednoczenie zagrażało Czechosłowacji i Polsce. Równowagę sił mógł przywrócić sojusz z Włochami, które bały się parcia Niemiec na Bałkany¹⁸². RNR ubolewał, że Włochy zajmują Abisynię, Niemcy – Austrię, Japonia – Chiny, a Polska wybrała dyplomację¹⁸³. Odpowiedzią na zajęcie Austrii w marcu 1938 r. powinien być sojusz Litwy z Polską lub jej aneksja, a nie nawiązanie wzajemnych stosunków¹⁸⁴.

W dobie kryzysu czechosłowackiego RNR włączył się w rządową inicjatywę formowania Zaolziańskiego Korpusu Ochotniczego (Legion Zaolziański)¹⁸⁵. Droga do mocarstwowości Polski wymagała poświęcenia całego narodu i jej potencjału. Według RNR wersalska Europa runęła, a w tworzeniu nowego ładu Polska miała brać czynny udział (żadnego paktu czterech). Ziemie etnicznie niemieckie, polskie i węgierskie w Czechosłowacji mogły przyłączyć się do swoich ojczyzn. Po cesjach terytorialnych Czechosłowacja miała rozpaść się na etniczne państwo czeskie (Polska gwarantowała jego istnienie), a naród słowacki mógł utworzyć państwo lub uzyskać autonomię na Węgrzech – jak Ruś Podkarpacka – aby nie była załącznikiem państwa ukraińskiego z woli Niemiec¹⁸⁶. Na gruzach Małej Ententy Polska i Węgry zbudowałyby sojusz Warszawa–Budapeszt–Belgrad–Rzym, równoważący siłę Niemiec. RNR uważał, że Polska powinna zająć Ruś Podkarpacką, rozsądnik komunizmu i ukrainizmu, i oddać ją Węgrom¹⁸⁷. Rewindykacja czechosłowackich ziem

wyszachrować. Wielką Polskę trzeba zdobyć. Mija cztery lata...”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 15 (95) (14-17 kwietnia 1938), 1.

¹⁸² „Min. Beck w Rzymie. Obok osi Rzym – Berlin oś Rzym – Warszawa”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 12 (92) (22 marca 1938), 5.

¹⁸³ „Zasłużyliśmy na pochwałę zagranicy!...”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 13 (93) (29 marca 1938), 3.

¹⁸⁴ Wojciech Wasiutyński, „Wybiła godzina wielkiej polityki zagranicznej. Stworzyć oś Rzym – Warszawa – Kowno to znaczy zdobyć się na decyzję. To znaczy zdobyć się na męski czyn. To znaczy porzucić postawę kibica”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 12 (92) (22 marca 1938), 1; Piotr Łossowski, „Zwrot w stosunkach polsko-litewskich jesienią 1938 roku”, *Mazowieckie Studia Humanistyczne* 3, nr 1 (1997): 65-79.

¹⁸⁵ „Odprawa Grupy «Falanga» Zaolziańskiego Korpusu Ochotniczego”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 42 (122) (11 października 1938), 1; Marek P. Deszczyński, *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938-1939* (Warszawa: Neriton, 2003); Jerzy Kupliński, „Wojskowe aspekty rewindykacji Zaolzia w 1938 r.”, cz. 1, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, nr 3 (129) (1989): 60-80.

¹⁸⁶ Józef Donar, „Polska trzech mórz”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 42 (122) (11 października 1938), 1.

¹⁸⁷ Tadeusz Lipkowski, „Nowy układ Europy”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 42 (122) (11 października 1938), 3; „Koniec dyktatury Masońsko-Sowieckiej”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 43 (123) (18 października 1938), 2; „Słowacy połączeni z Węgrami unią”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 43 (123) (18 października 1938), 2; Jerzy

należących do nich przed traktatem z Trianon zastąpiłaby wpływy niemieckie polskimi.

Konferencja w Monachium tylko odłożyła wojnę. Według RNR w jej wyniku Polska kształtowałaby Europę Środkową na wschód od Odry, Sudetów i Tyrolu – między morzami Bałtyckim, Czarnym i Śródziemnym – aby zachować niezależne państwa między Niemcami i ZSRS. Młode pokolenie RNR miało siłę i dynamizm do realizacji tej misji narodu polskiego¹⁸⁸. W Europie wygrywały państwa, których karne narody rozwijały potencjał zdolny do ekspansji. Pokój w Europie RNR widział w pogodzeniu interesów mocarstw demokratycznych z faszystowskimi. Rządzona przez prosowiecki Front Ludowy Francja oraz ZSRS nie pomogły prosowieckiej Czechosłowacji. Francja straciła swoje zdolności militarne. Wielka Brytania broniła swojego stanu posiadania. Do Wielkiej Polski należało iść drogą Niemiec i Włoch, aby zbudować blok państw w Europie Środkowej (Polska Trzech Mórz), barierę dla Niemiec i ZSRS¹⁸⁹.

Arbitraż wiedeński (1938) rozczarował RNR, ponieważ nie dał Polsce granicy z Węgrami. Czecho-Słowacja z autonomią Słowacji i Rusi Podkarpackiej była w interesie Niemiec, które wspierały irredentę ukraińską¹⁹⁰. Zdaniem RNR młodego pokolenia nie zadowolił traktat ryski (1921) ani wersalski. Należało odzyskać ziemie nad Odrą, Gdańsk i Prusy Wschodnie, a na wschodzie – granice polskiej cywilizacji (Wielka Polska)¹⁹¹. Statyczny system paktów Becka nie zapewniał pokoju ani pomocy w wojnie z Niemcami czy ZSRS.

Kupliński, „Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 r.”, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, nr 4 (158) (1996): 65-83; Dariusz Dąbrowski, *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938-1939* (Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007).

¹⁸⁸ Józef Donar, „Europa Środkowa a Polska”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 43 (123) (18 października 1938), 1; „Republika Czechosłowacka w gruzach. Żądania Węgier muszą być uwzględnione”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 43 (123) (18 października 1938), 2.

¹⁸⁹ „Ruch Narodowo-Radykalny żąda interwencji zbrojnej. Wielkie zebranie w Katowicach w sprawie granicy polsko-węgierskiej”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 46 (126) (1 listopada 1938), 4; Srokosz, „Polska”, 132-133.

¹⁹⁰ Wojciech Wasiutyński, „Po powstaniu prawnego «Komitetu Walki» żądamy polityki czynu w sprawie wspólnej granicy polsko-węgierskiej”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 45 (125) (25 października 1938), 1; „Delegacja komitetu walki. Organizacja polsko-węgierska w M.S.Z.”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 45 (125) (25 października 1938), 8; Tadeusz Lipkowski, „Węgry na Zakarpaciu to Polska nad Dunajem”, *Falanga: pismo narodowo-radykalne* R. 3, nr 46 (1 listopada 1938), 1; Wojciech Wasiutyński, *Między III Rzeszą a III Rusią* (Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój” – Zakłady Graficzne „Feniks”, 1939); Bartosz Smolik, *Myśl polityczna Wojciecha Wasiutyńskiego* (Toruń: Adam Marszałek, 2004).

¹⁹¹ Wojciech Kwasiebski, *Nad Odrą i nad Dnieprem. Przeszłość i przyszłość polskiej myśli imperialnej* (Cyfrowa Biblioteka Myśli Narodowej, b.m.d.w.), 23-26, <https://cbmn.pl/wojciech-kwasiebski/nad-odra-i-nad-dnieprem>.

Polska straciłaby niezależność w sojuszu z Niemcami¹⁹². Po wojnie na zachodzie prowadziłaby ekspansję na wschodzie¹⁹³.

W czasie II wojny światowej Piasecki stał na czele tzw. II Konfederacji Narodu. Chciał scalić obóz narodowy i stworzyć Imperium Słowiańskie w Europie Środkowej. Kadrowe Bataliony Uderzeniowe KN weszły do Armii Krajowej¹⁹⁴. Witold Rothenburg-Rościszewski utworzył grupę „Pobudka” i kierował jej oddziałami zbrojnymi, należącymi do AK¹⁹⁵.

ZAKOŃCZENIE

Obóz narodowy widział bezpieczeństwo Polski z państwami narodowo-katolickimi. Za wrogie idee uważał materialistyczny komunizm i antykatolicki hitleryzm oraz liberalno-demokratyczne i socjalistyczne międzynarodówki. W latach trzydziestych XX wieku jego celem stało się pozbawienie władzy bezideowej sanacji z jej zachowawczą polityką wobec hitlerowskich Niemiec. Sanacja była niezdolna do zbudowania sojuszy z państwami leżącymi między nimi a ZSRS, co skutkowało klęską w 1939 r. Siłę Polsce dałoby jej unarodowienie. Mniejszości narodowe zagrażały jej bezpieczeństwu i ograniczały rozwój narodu polskiego. Silne i narodowe Wojsko Polskie byłoby zaopatrywane przez narodowy przemysł i rolnictwo. Sojusz Włoch i Węgier z Niemcami zmienił postawę obozu narodowego co do sojuszu z demokratycznymi mocarstwami zachodnimi w wyniku groźby agresji Niemiec na Polskę.

¹⁹² Kwasiebski, 30-31; Srokosz, „Polska”, 134-135.

¹⁹³ Kwasiebski, *Nad Odrą*, 33-35; Srokosz, „Polska”, 136-137. Srokosz podaje za Włodzimierzem Sznarbachowskim [*300 lat wspomnień* (Londyn, 1991)], że Piasecki poparł z końcem 1938 r. sojusz z Niemcami przeciwko ZSRS.

¹⁹⁴ Srokosz, „Polska”, 137-143; Zofia Kobyłańska, *Konfederacja Narodu w Warszawie* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1999); Kazimierz Krajewski, *Uderzeniowe Bataliony Kadrowe 1942-1944* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1993); Dariusz Miszewski, „Idea imperialna Konfederacji Narodu wobec koncepcji federacyjnej rządu gen. Władysława Sikorskiego”, *In Gremio. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką* 5 (2011): 93-116.

¹⁹⁵ Wojciech J. Muszyński, „Sprawiedliwy z ONR «Falanga»”, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr 11 (120) (2010): 97-101.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych, Delegatura Rządu na Kraj, Biuro Prezydialne, sygn. 202/I/54.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Papiery Klaudiusza Hrubyka, 15352/II, 16320/II.

Źródła drukowane

Korolec, Jan. *Ustrój polityczny narodu*. Warszawa: Zakład Graficzny Leona Wolnickiego, 1938.

Reutt, Marian. *Wychowanie militarne narodu*. Warszawa: Nakładem autora, 1939.

Wasiutyński, Wojciech. *Między III Rzeszą a III Rosją*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”–Zakłady Graficzne „Feniks”, 1939.

Prasa

ABC: pismo codzienne: informuje wszystkich o wszystkim 1934, ABC: nowiny codzienne 1938-1939

Falanga: pismo narodowe (później: narodowo-radykalne) 1936-1938

Polityka Narodowa 1938-1939

Prosto z Mostu: tygodnik literacko-artystyczny 1939

Warszawski Dziennik Narodowy 1938-1939

OPRACOWANIA

Bodaszewski, Jakub. „Działalność Obozu Narodowo-Radykalnego i Ruchu Narodowo-Radykalnego w Krakowie i na terenie województwa krakowskiego w latach 1934-1939”. *Krakowski Rocznik Archiwalny* 24 (2018): 99-148.

Bończak, Jędrzej. „Akt ogłoszenia «Deklaracji ideowo-politycznej» Obozu Zjednoczenia Narodowego w świetle wybranych tytułów prasy narodowej i konserwatywnej”. *Vade Nobiscum* 20 (2019): 213-227. <https://doi.org/10.18778/8142-717-3.12>.

Dajnowicz, Małgorzata. „Międzynarodowe bezpieczeństwo Polski w świetle wypowiedzi Zygmunta Berezowskiego i Bohdana Winiarskiego w latach 1918-1939”. W: *Bezpieczeństwo Europy – Bezpieczeństwo Polski*, t. 1, red. Ewa Maj, Kamil Mazurek, Wojciech Sokół i Anna Szwed-Walczak, 525-540. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016.

Dawidowicz, Aneta. *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928-1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017.

Dąbrowski, Dariusz. *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938-1939*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007.

Deszczyński, Marek P. *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938-1939*. Warszawa: Neriton, 2003.

Dębski, Sławomir i Michail Narinski, red. *Kryzys 1939 roku w interpretacjach polskich i rosyjskich historyków*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2009.

Dobrowolski, Rafał. „Sytuacja wewnętrzna Stronnictwa Narodowego w przededniu II wojny światowej”. W: *Narodowa Demokracja XIX-XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. 2, *Działalność*, red. Tomasz Sikorski i Adam Wątor, 229-245. Toruń: Adam Marszałek, 2012.

- Dubicki, Tadeusz i Krzysztof Dach. *Żelazny Legion Michała Archaniola. Z dziejów ruchu faszystowskiego w Rumunii*. Warszawa: Adiutor, 1996.
- Dudek, Antoni i Grzegorz Pytel. *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*. Londyn: Aneks, 1990.
- Grott, Bogumił. *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*. Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2014.
- Grott, Bogumił. *Nacjonalizm chrześcijański. Narodowo-katolicka formacja ideowa w II Rzeczypospolitej na tle porównawczym*. Wyd. 2. Kraków: Wydawnictwo „Ostoja”, 1996.
- Jakubowska, Urszula. „Fanatyk polityki (Bolesław Piasecki)”. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 31, nr 3-4 (1992): 221-229.
- Kaczmarek, Krzysztof. *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939-1943)*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2013.
- Kaczmarek, Krzysztof. „Próby «legalizacji» Obozu Narodowo-Radykalnego (Grupy «Szańca») i wejścia jego przedstawicieli w struktury władz RP na wychodźstwie 1939-1941”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 12, nr 1 (2008): 255-265.
- Kała, Grzegorz. „Miejsce i rola narodu w życiu państwa podług planów politycznych Obozu Zjednoczenia Narodowego”. *Echa Przeszłości* 21, nr 1 (2020): 261-284. <https://doi.org/10.31648/ep.6147>.
- Kawalec, Krzysztof. *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922-1939. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989.
- Kawęcki, Krzysztof. *Działalność i myśl społeczno-polityczna Obozu Narodowo-Radykalnego ABC 1934-1939*. Warszawa: Klub Zachowawczo-Monarchistyczny, 2009.
- Kawęcki, Krzysztof. *W imię Wielkiej Polski. ONR ABC w świetle pism programowych*. Warszawa: Capital, 2013.
- Kenar, Tomasz. „Droga do secesji. Geneza Związku Młodych Narodowców”. W: *Narodowa Demokracja XIX-XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. 2, *Działalność*, red. Tomasz Sikorski i Adam Wątor, 215-228. Toruń: Adam Marszałek, 2012.
- Kenar, Tomasz. „My mamy myśl, a Piłsudski siłę”. *Myśl polityczna Związku Młodych Narodowców i Ruchu Narodowo-Państwowego*. Szczecin, 2008. Praca niepublikowana.
- Kobyłańska, Zofia. *Konfederacja Narodu w Warszawie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1999.
- Komorowski, Krzysztof. *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939-1945*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2000.
- Korolec, Jan. *Ustrój polityczny narodu*. Warszawa: Zakład Graficzny Leona Wolnickiego, 1938.
- Krajewski, Kazimierz. *Uderzeniowe Bataliony Kadrowe 1942-1944*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1993.
- Kulińska, Lucyna. *Związek Akademicki „Młodzież Wszechpolska” i „Młodzież Wielkiej Polski” w latach 1922-1947*. Warszawa: Inicjatywa Wydawnicza „Ars Politica”, 2004.
- Kupliński, Jerzy. „Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 r.”. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, nr 4 (158) (1996): 65-83.
- Kupliński, Jerzy. „Wojskowe aspekty rewindykacji Zaolzia w 1938 r.”. Cz. 1. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, nr 3 (129) (1989): 60-80.

- Kurzawa, Piotr. „Myśl polityczna polskiego konspiracyjnego ruchu narodowego w czasie II wojny światowej”. *Świat Idei i Polityki* 16 (2017): 324-354. <https://doi.org/10.15804/siip201716>.
- Kwasiebski, Wojciech. *Nad Odrą i nad Dnieprem. Przeszłość i przyszłość polskiej myśli imperialnej*. Cyfrowa Biblioteka Myśli Narodowej, b.m.d.w. <https://cbmn.pl/wojciechkwasiebski/nad-odra-i-nad-dnieprem>.
- Landau-Czajka, Anna. „Wychowanie dla wojny. Ideologia wychowawcza polskiej prawicy nacjonalistycznej”. *Kwartalnik Historyczny* 97, nr 3-4 (1990): 157-175.
- Łossowski, Piotr. „Zwrot w stosunkach polsko-litewskich jesienią 1938 roku”. *Mazowieckie Studia Humanistyczne* 3, nr 1 (1997): 65-79.
- Maj, Ewa. „Bezpieczeństwo ideologiczne w dyskursie politycznym Narodowej Demokracji”. W: *Bezpieczeństwo Europy – Bezpieczeństwo Polski*, t. 1, red. Ewa Maj, Kamil Mazurek, Wojciech Sokół i Anna Szwed-Walczak, 555-567. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016.
- Majchrowski, Jacek M. „Obóz Narodowo-Radykalny – okres działalności legalnej”. *Dzieje Najnowsze* 8, z. 3 (1976): 53-72.
- Majchrowski, Jacek M. *Silni – zwarcie – gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- Marszał, Maciej, red. *W stronę autorytaryzmu. Nacjonalizm integralny Związku Młodych Narodowców 1934-1939*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2008.
- Meller, Arkadiusz. „«Wracają czasy Krzyża i Szabli». Narodowo-radykalna krucjata przeciwko materializmowi. Myśl polityczna Mariana Reutta (1907-1945) w latach trzydziestych XX wieku”. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 34, nr 3 (2012): 7-47.
- Miszewski, Dariusz. „Idea imperialna Konfederacji Narodu wobec koncepcji federacyjnej rządu gen. Władysława Sikorskiego”. In *Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką* 5 (2011): 93-116.
- Misztal, Jacek. *Związek Akademicki Młodzież Wszechpolska 1922-1939*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2012.
- Muszyński, Wojciech J. *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934-1944. Od studenckiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2011.
- Muszyński, Wojciech J. „Sprawiedliwy z ONR «Falanga»”. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr 11 (120) (2010): 97-101.
- Muszyński, Wojciech J. *W walce o Wielką Polskę. Propaganda zaplecza politycznego Narodowych Sił Zbrojnych (1939-1945)*. Biała Podlaska-Warszawa: Rekonkwista-Rachocki i S-ka, 2000.
- Nieć, Mateusz. *Niemcy w publicystyce Narodowej Demokracji w okresie międzywojennym 1918-1939. Kwestie polityki międzynarodowej*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 1998.
- Niewieżyń, Władimir A. *Tajne plany Stalina. Propaganda sowiecka w przededniu wojny z Trzecią Rzeszą 1939-1941*. Tłum. Jan J. Bruski. Kraków: Arcana, 2001.
- Nitschke, Bernadetta. *Adam Doboszyński. Publicysta i polityk*. Kraków: Platan, 1993.
- Rudnicki, Szymon. *Obóz Narodowo Radykalny. Geneza i działalność*. Warszawa: Czytelnik, 1985.
- Siemaszko, Zbigniew S. *Narodowe Siły Zbrojne*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Pokolenie”, 1988.
- Smolik, Bartosz. *Myśl polityczna Wojciecha Wasiutyńskiego*. Toruń: Adam Marszałek, 2004.

- Srokosz, Jacek. „Polska i Europa w koncepcjach Obozu Narodowo-Radykalnego – Falanga i Konfederacji Narodu”. *Przegląd Prawa i Administracji* 78 (2008): 129-143.
- Śliwa, Michał. „Narodoworadykalny model państwa totalitarnego w Polsce”. *Dzieje Najnowsze* 28, nr 1 (1996): 39-45.
- Śliwa, Michał. *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993.
- Tomasiewicz, Jarosław. *W kierunku nacjokracji. Tendencje autorytarne, totalistyczne i profaszystowskie w polskiej myśli politycznej (1933-1939). Narodowcy – narodowi radykałowie – narodowi socjaliści*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019.
- Wapiński, Roman. *Narodowa Demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.
- Waskan, Jan. *Koncepcje społeczno-polityczne Romana Rybarskiego*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1991.
- Zackiewicz, Grzegorz. „Państwo radzieckie w myśli politycznej obozu narodowego w latach 1918-1939”. W: *Narodowa Demokracja XIX-XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. 1, *Koncepcje – ludzie*, red. Tomasz Sikorski i Adam Wątor, 171-187. Toruń: Adam Marszałek, 2012.